

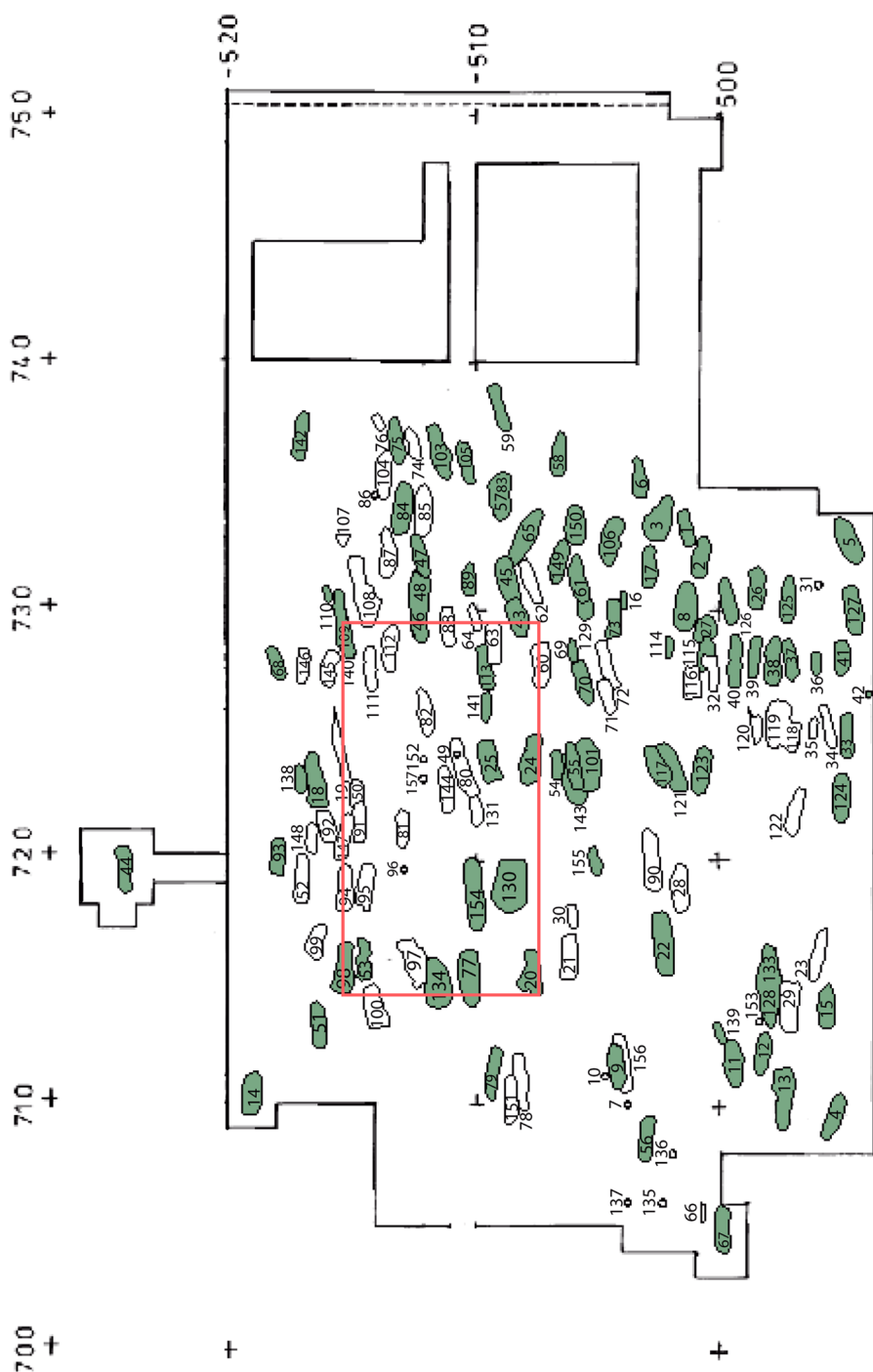
Keminmaan Valmarinniemen keskiaikaisen kirkkomaan ruumishautaukset paikkatiedon valossa

Johdanto

Oulun yliopistossa käynnistyi 1970-luvulla monitieteinen projekti, jonka tarkoitus oli tutkia Pohjois-Suomen talonpoikaisasutuksen varhaisinta historiaa. Vuonna 1981 katseet käännettiin kohti Keminmaata toiveena löytää varhaiskeskiaikainen kirkkomaan ja saada keskiajalla eläneitä kemiläisiä arkeologisten ja antropologisten tutkimusten kohteeksi. Kemijokisuussa sijaitseva, nykyään jo lähes manteeeseen kiinni kuroutuneen saaren itäinen laita, Valmarinniemi, oli jo aiemmin nostettu esiin vanhaa kirkon paikkaa koskevassa keskustelussa ja tutkimuksissa. Kirkonpaikka ja kalmisto kaivettiin viimein esiin Pentti Koivusen johtamassa laajassa kaivaustutkimuksessa,¹ josta hankittu tieto osoittautui erittäin merkittäväksi pohjoisen Suomen historian tutkimuksen kannalta. Valmarinniemi oli tarjonnut viimeisen leposijan ainakin 177 vainajalle² varhaiskeskiajalla. Hautojen tihein keskittymä onnistuttiin rajaamaan päähilmsuuntia noudattavien koeojien avulla 25 x 35 metrin kokoiselle Riihipelto-nimiselle kaivausalueelle (Kuva 1). Hautauksista tutkittiin käytettävissä olevan ajan ja resurssien puitteissa mahdollisimman monta, mutta jätettiin tarkoituksella tutkittavaa tulevaisuuteenkin; lähes 70 hautakuviota on vielä tutkimatta. Paikalla on ollut ainakin yksi puinen kirkko, joka sijoittuu

1 Valmarinniemellä olivat aiemmin käyneet muutkin tutkijat, kuten Ilkka Kronqvist (kirjoittajien tavoittamaton raportti vuodelta 1933; ks. esim. Koivunen 1982, 44–45). Perimätiedon ja kirjallisten lähteiden lisäksi konkreettisimmin kirkon paikkaa Valmarinniemellä osoitti lopulta Nils Cleven julkaisema Waickon tilan RN:o 8 tiluskartta vuodelta 1737 (Cleve 1955, 72–73, Koivunen 1997, 44).

2 Ruumishautakuvioita havaittiin 157, joista osa (hautakuviot 7, 29, 31, 49, 63, 96, 102 ja 120) osoittautui tai niitä epäiltiin jo kaivausvaiheessa virheellisiksi havainnoiksi. Tutkituissa haudoissa (88 kpl) oli yhteensä 101 yksilön jäännöksiä. Polttohaudoissa oli merkkejä yhteensä 15 vainajasta. Polttohautojen yksilömääräarvio perustuu Heli Maijasen osteologiseen raporttiin (Koponen & Pelttari 2016, Liite II).

Kuva 1. Valmarinniemen Riihipellon kaivausalue. Tutkitut haudat vihreällä. Ainakin yksi kirkko on sijainnut lähes kaivausalueen keskellä ja jätti palaessaan jälkeensä alueen punaiseksi palanutta maata, jonka arvioidut ulkorajat on merkitty karttaan punaisella viivalla. Oulun yliopiston arkeologian laboratorioon arkistoidusta kartasta ARKA11:6 muokanneet kirjoittajat.

lähes kaivausalueen keskelle, hieman pohjoisosan puolelle.³ Viimeisin tutkimus viittaa hautausmaakäytön kestäneen 1200-luvun puolelta 1400-luvun jälkipuoliskolle.⁴

Tämän artikkelin tavoitteena on esittää Valmarinniemen hautauksiin ja vainajiin liittyviä piirteitä paikkatiedon avulla, mikä mahdollistaa niiden vertailun ja tiettyjen piirteiden systemaattisuuden tai niiden puutteen havaitsemisen. Artikkelissa tarkastellaan hautojen sisustusta ja varustusta, kuten arkkuja sekä hauta-antimia, ja lopuksi käsitellään vainajien fyysisiin ominaisuuksiin liittyviä seikkoja, kuten sukupuoli- ja ikäjakaumaa. Toisaalla julkaistu artikkelimme⁵ tarkastelee muita Valmarinniemen kirkkomaan piirteitä, kuten rakenteiden jäännöksiä, niiden ja vainajien radiohiiliajoituksia sekä hautausvyöryä ja -suuntia. Ilmiöiden avulla hahmotellaan paikalla sijainneita rakennuksia, jotka ovat olennaisia koko kirkkomaan luonteen ymmärtämisessä.

Lohduksi ja turvaksi - vainajien varustaminen

Vanhoja perinteitä vai merkkihenkilöitä?

Hauta-antimet kertovat yhteisöstä ja sen suhtautumisesta vainajiin. Vielä ristiretkiajalla omaiset huolehtivat vainajien kuolemanjälkeisestä elämästä asettamalla hautaan esineitä tai tarvekaluja. Kristinuskon myötä vastaavalle käytännölle ei ollut enää tarvetta, koska taivasuus ei enää ollut riippuvainen maallisesta materiasta. Siirtyessä kristilliseen hautaustapaan ei silti luonnollisestikaan ollut äkillinen, vaan varsinkin alkuvaiheessa pakanallisten hautaustapojen piirteet säilyivät. Esineiden hautaan asettamisella turvattiin myös eläviä – ne toivat omaisille lohtua ja uskoa siihen, että vainajan matkaa tuonpuoleiseen on autettu ja toisaalta ne saattoivat myös estää kuolleen paluun elävien keskuuteen.

Valmarinniemen hauta-antimien vähäisyys kertoo pääsääntöisesti kristillisen hautausnormin noudattamisesta: kirkkomaalla oli 23 esineellistä hautaa eli vain noin 26 % kaivetuista haudoista. Hauta-antimien pieni määrä vaikeuttaa vainajien sosiaalisen aseman tulkintaa ja eroa hyvä- ja huono-osaisten välillä on vaikea havaita: suurinkaan esinelöytöaineisto, 17 haudasta löytyneet rahat ja brakteaattit,

3 Koivunen 1982, 50–51; Koponen & Pelttari 2017, 82.

4 Vainajat ajoittuvat aina 600-luvun puolivälistä 1400-luvun alkuvuosikymmenille. Varhaisimpien radiohiiliajoitustuloksen epäillään vääristyneen muun muassa konservointitoimenpiteissä käytettyjen kemikaalijäänteiden takia, mutta muut ajoitustulokset viittaavat vahvasti hautaus toiminnan alkaneen jo 1200-luvun puolella (Koponen & Pelttari 2017, 58–60; Ikäheimo 2017, 114; Ikäheimo 2018).

5 Koponen & Pelttari 2017. Artikkelimme perustuvat laatimaamme Valmarinniemen tutkimusraporttiin (Koponen & Pelttari 2016) ja sen liitteisiin (Heli Majjanen ja Sanna Lipkin).

eivät Kirsi Jylkän mukaan indikoi taloudellista eriarvoisuutta.⁶ Rahojen hautaan asettamisen tavan on yhden tulkinnan mukaan nähty periytyvän antiikin Kharon-myytistä.⁷ Tapa ei liene Valmarinniemellä ollut kovinkaan tunnettu, koska rahoja oli vain murto-osassa hautauksia. Toisaalta rahoja ei välttämättä ollut suuremmin liikkeellä ja jos olikin, ne eivät päätyneet hautauksiin.⁸ Olipa hauta-anti kuitenkin mikä esine tahansa, periytynee sen antamisen motiivi nimenomaan esikristillisistä hautausrituaaleista.

Vainajan varustamisen yksinkertaistuminen näkyy myös hautavaateperinteessä. Hautavaatteet katsottiin keskiajalla vähitellen tarpeettomaksi ja ruumiit käärittiin Kristuksen ruumiin tavoin pelkkään käärinliinaan. Poikkeuksen muodostivat merkkihenkilöt, jotka haudattiin usein juhlavaatteissaan, olivat he sitten maallikkoja tai hengellisen elämän edustajia.⁹ Valmarinniemellä tekstiilinjäänteitä oli 13 haudassa (Taulukko 1). Tunnistettujen tekstiilijäänteiden tai -kuitujen joukossa on muun muassa villalankaa, puuvillakuitua, lautanauhaa, neulakinnasta sekä turkista ja nahkaa.¹⁰ Pelkkien huonosti säilyneiden tekstiilien perusteella on vaikea ottaa kantaa vainajien vaatettamisen yleisyyteen, mutta haudoista löytyneet muut pukeutumiseen liittyvät osat, koristeet tai koristautumiseen liittyvät esineet viittaavat vainajan puetun vaatteisiinsa pelkän käärinliinan sijaan. Tällaisiakin vaatettamiseen liittyviä merkkejä – esimerkiksi solkia ja nappeja – oli vain muutamassa haudassa. Vaikka vainajan pukeminen omiin vaatteisiinsa ei siis liene Valmarinniemellä ollut kovin yleistä, kertoo muutaman haudan varustus myös vanhemman hautausperinteen noudattamisesta tai poikkeavista käytännöistä, joita noudatettiin korkea-arvoisten henkilöiden hautaustoimitusten yhteydessä. (Ks. Hauta 22, yksityiskohtainen kuvaus.)

6 Rahan alkuperä sen sijaan saattoi kertoa vainajan alkuperästä; haudoista löytyneiden kolikoiden joukossa oli balttilaisia ja saksalaisia kolikoita (Jylkkä 2006 a, 395–396).

7 Koivunen 1997, 46; Jylkkä 2006 b, 163–164. Ruotsin keskiaikaisessa perinteessä tapaa noudattamalla varmistettiin kuolleen omaisen pääsy Tuonelan virran yli lauttamatkalla, jossa rahan vastaanottajana oli kristillisen perinteen muunnoksessa Kharonin sijaan Pyhä Pietari (Hagberg 1937, 215; Jylkkä 2006 b, 163–164).

8 Jylkkä 2006 a, 395.

9 Ks. esim. Rimpiläinen 1971, 27; Talve 1990, 232 ja Jonsson 2009, 167.

10 Koponen & Peltari 2016, Liite III (Tekstiiliraportti / Sanna Lipkin).

Hauta	Raha tai brakteaatti	Tekstiiliä, nahkaa tms.	Metalli- esineet	Korut tai koristeet
2			1	
18	1	2		
20		1		
22	8		2	1
24				1
26			1	
33				1
39	1			2
41	1			
47	1	1		
53	1	1	1	
55		1		
57	1			
59				1
75	1	1		1
77	1			1
84	1	2		
101				1
113	1			
123	1	2		
128		1		
134	1			1
141	1	1		1
149	2	1		1
154	1	2		1
155	3	1		

Taulukko 1. Valmarinniemen hautaesineet.¹¹

11 Esineellisiksi hautauksiksi on tässä artikkelissa luokiteltu myös sellaiset haudat, joissa oli mahdollisesti vaatteeseen kuuluneita koristeita; vaatteet olivat hauta-antimia siinä missä irralliset esineetkin. Kuvaan 3 ei kuitenkaan ole merkitty hautoja, joista löytyi vain tekstiilijäänteitä, sillä ne saattavat olla peräisin arkun sisustuksesta tai käärinliinoista. Taulukossa ei käsitellä ikkunalasia ja fajanssia, jotka ovat saattaneet mennä täytemaan mukana tai muiden epäselvien, kaivausteknisten, tai kirkkomaalla tapahtuneiden myöhempien tekijöiden seurauksena hautaan.

Hauta 22

Haudan 22 vainaja oli kuollessaan yli 25-vuotias.¹² Tästä kaivausalueen lounais-neljänneksen ainoasta esineellisestä ruumishaudasta löydettiin vaatteen spiraalikoristeiden lisäksi puukko, metallilevyn kappale ja metallisolki (Kuva 2) sekä useita brakteatteja haudan täytehiekkasta.¹³ Haudasta löydettiin myös 1200-luvulle ajoitettua palanutta luuta¹⁴ (polttohauta E) tasaisesti hautahiekkaan levinneenä. Kaivausvaiheessa tehdyn tulkinnan mukaan polttohauta E oli hajonnut ruumishautausta 22 kaivaessa ja palaneet luut olivat siten päätyneet vainajan 22 päälle ja täytehiekkään. Toisen tulkinnan mukaan polttohaudan E luut on tasaisen levintänsä perusteella voitu ripotella tarkoituksellisesti hautaan 22 hautahiekasta löytyneiden brakteattien kanssa.¹⁵ Brakteattien palaneita luuta nuorempi ajoitus¹⁶ tarkoittaisi jälkimmäisen tulkinnan mukaan sitä, että hautaajilla on ollut hallussaan vanhoja palaneita luuta tehdessään ruumishautausta 1300-luvulla, jolloin polttohautaus tapa näyttää edelleen olleen paikoittain käytössä. Toinenkin esimerkki Valmarinniemen kuvastaa hautausapojen muutosvaihetta: myös ruumishauta 128 ja vainajan lantion vieressä sijainneet polttohaudan L luut vaikuttavat haudatun samalla toimituksella keskinäisen sijoittumisensa ja samankaltaisten ajoitustensa¹⁷ perusteella. Haudassa 22 oli myös kiviä; yksi vainajan jalkopäässä, toinen hautakuvion pinnalla ja kolmas lähempänä sen länsipäätä. Vainajan sukupuolta ei ole pystytty määrittämään, mutta spiraalikoristeita on ollut ainakin naisten esiliinojen ja hameiden helmoissa.¹⁸ Haudasta löytynyt puukko tai veitsi saat-

12 Koponen & Peltari 2016, Liite II (Valmarinniemen (VN-81) ruumishautojen luuanalyysi / Heli Maijanen).

13 KM39304: 1430–1440.

14 Beta-451057: 740+45 BP, 1206–1308 cal AD (90.1 %) 1362–1386 cal AD (5.3 %). Näyte on kalibroitu käyttäen OxCal -kalibroitiohjelmaa (versio 4.2.4. Bronk Ramsey (2013). Kalibroitikäyrä IntCal 13) (Reimer et al. 2013).

15 Ikäheimo et al. 2017, 104.

16 Brakteaatit ajoittuvat Jylkän (2004, 52) mukaan 1354–1363 (KM39304: 1432–1436) ja 1454–1466 tai 1494–1535 (KM39304: 1430). Lisäksi joukossa on kaksi ajoittamatonta brakteattia (KM39304: 1431 ja 1437). Nuorimman brakteatin ajoitus vaikuttaa liian nuorelta suhteessa muiden brakteattien ajoitukseen, mutta brakteatin huonon kunnon vuoksi sen ikää ei pystytty varmentamaan.

17 Ruumishaudan 128 ajoitus: Beta-451054: 910+30 BP, 1022–1190 cal AD (94.0 %) 1198–1204 cal AD (1.4 %). Polttohaudan L ajoitus: Beta-451058: 890+25 BP, 1044–1101 cal AD (34.6 %) 1118–1216 cal AD (60.8 %). Näytteet on kalibroitu käyttäen OxCal -kalibroitiohjelmaa (versio 4.2.4. Bronk Ramsey (2013). Kalibroitikäyrä IntCal 13) (Reimer et al. 2013).

18 Esimerkiksi Länsi-Suomessa ja Karjalassa muinaismuotiin naisten puvussa on kuulunut pronssispiraalikoristeinen esiliina (Lehtosalo-Hilander 1984, 58; Hirviluoto 1985, 29). Pronssispiraalit liitetäänkin usein naisen asuun, kuten Kaarinan Ravattulan Ristimäeltä löydetty spiraalikoristeltu esiliinan reunakappale. (Ravattulan Ristimäki -hankkeen blogikirjoitus 21.9.2016). Myös Valmarinniemen haudasta 24 löytyi vaatteen pronssispiraalikoristeita, mutta vainajan ikää tai sukupuolta ei ole pystytty määrittämään.

Kuva 2. Solki haudasta 22. Mittakaava 1:1.

taa olla osa vaatekustusta — puukko oli vainajan lantion seudulla, joten se on voinut roikkua vyöllä. Kertovatko haudan 22 hauta-antimet ja vaatekustuksen jäännökset siis vainajan korkeasta yhteiskunnallisesta asemasta vai pelkästään vanhemmasta hautaperinteestä? Anna Wessman ehdottaa, että muutosten aikakaudella jatkuvuuden tärkeys korostuu ja tästä syystä yhteydet edesmenneisiin sukulaisiin olivat erityisen tärkeitä.¹⁹ Ovatko palaneet luut ja esineet haudassa osoitus tästä?

Hauta-antimien levintä

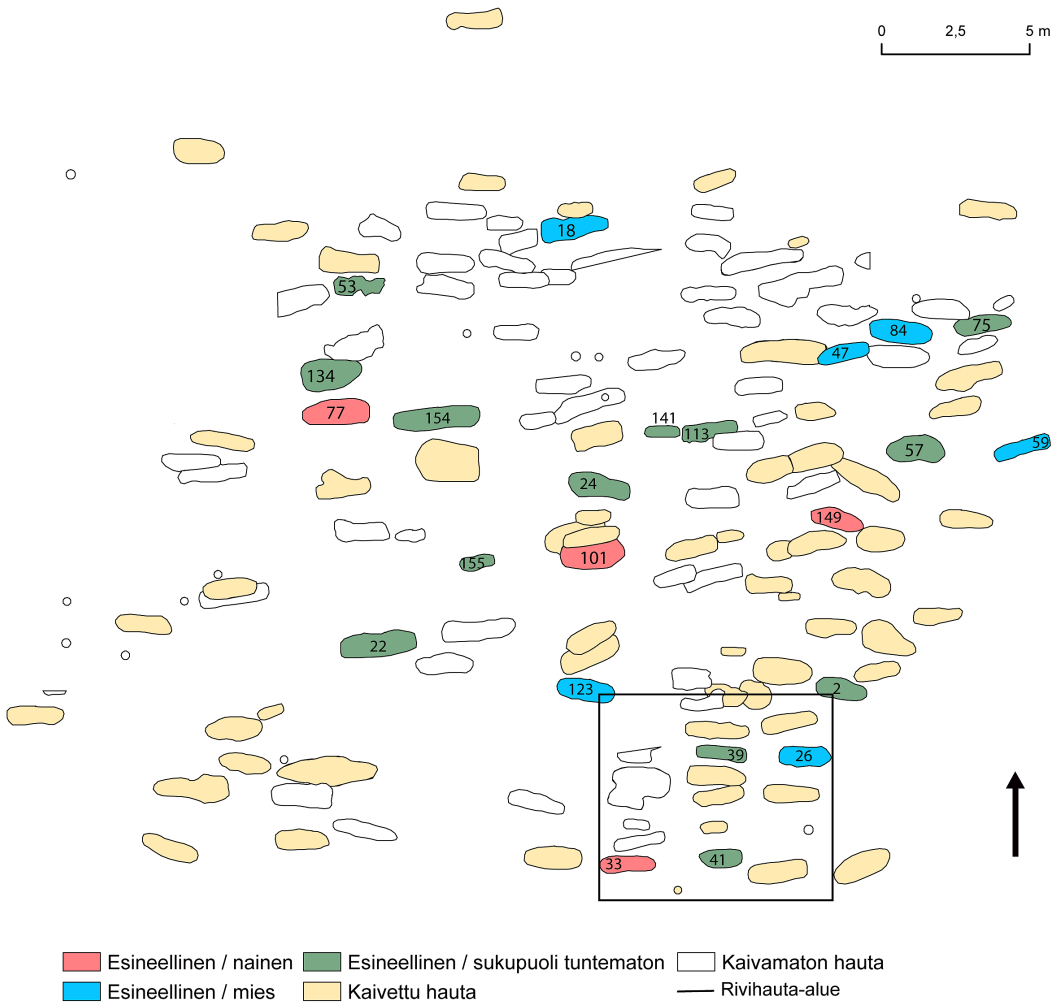
Valmarinniemen esineelliset hautaukset painottuvat kirkkomaan keskelle sekä sen itäosiin, esimerkiksi rivihauta-alueelle (Kuva 3), mutta selkeää esineellisten hautausten keskittymää ei kirkkomaalla ole. Esineellisten hautojen sijainti kirkkomaalla ei siis näytä antavan lisätietoa varallisuuteen liittyvästä erityiskohtelusta.²⁰ Huomioitava alue on kuitenkin kirkkomaan lounaisosassa, jossa ruumishautojen vainajilla ei näytä olleen esineitä mukanaan. Sen sijaan kyseiseltä alueelta löydettiin palaneen luun keskittymiä sekä ruumishautojen sisältä että niiden ulkopuolelta.

Esineellisistä haudoista kuusi on tunnistettu miehen hautaukseksi. Kaikki esineitä mukaansa saaneet miehet yhtä lukuun ottamatta olivat 18–35-vuotiaita. Miesten haudoista löytyi brakteatteja, raha, rautaesineen katkelma ja sormus.²¹ Pelkkä brakteatti ei itsessään kerro erityisestä varallisuudesta, mutta esimerkiksi

¹⁹ Wessman 2010: 108.

²⁰ Hiekkasen (2003, 158) mukaan kirkkomaan etelä-, itä- ja länsipuoli olivat tavoiteltuja hauta-alueita. Kirkkomaan suosituimmaksi hauta-alueeksi tiedetään kirkon kaakkoisnurkan tuntuma (Paavola 2003, 27). Valmarinniemielläkin hautauksia on eniten kirkkomaan itä- ja eteläpuoliskolla, mistä päätellen eri hauta-alueisiin liittyneet käsitykset on jo tunnettu. Kaakkoisnurkan suosiota on Valmarinniemiellä ongelmallista tulkita, sillä kirkon nurkka on vaikeasti hahmotettavissa. (Koponen & Pelttari 2017, 68).

²¹ KM39304: 1422, 1454, 1487, 1509, 1534 ja 1563.

Kuva 3. Valmarinniemen esineelliset haudat.

kirkkomaan itäpuoliskon laitamalla sijainnut haudan 59 nuori, 18–25-vuotias mies oli saanut mukaansa harvinaisen Kristus-sormuksen, jollaisia oletettavasti päätyi vain harvojen haltuun.²² Nuorten aikuisten haudoista erityisesti hauta 22 oli moni-

22 Paavola et al. 2013, 58. Koivunen (1997, 44, 46) epäili haudan 59 vainajaa papiksi. Kristus-sormus ei itsessään ole suora todistus vainajan kirkollisesta toimijuudesta, mutta tulkinta voi vahvistua muilla huomioilla: haudan 59 vainajan on toisen Kristus-sormuksen kantajaa (haudan 77 vainajaa) todennäköisemmin tulkittu vihkiytyneen kirkolliseen elämään hautapaikan perusteella: hänen hautansa sijaitsi mahdollisesti kuorin alueella, eli papin hautapaikalla. Lisäksi hänen hautansa läheisyydessä oli samansuuntainen hauta 105, jonka vainaja oli haudattu poikkeavassa suunnassa, mikä senkin voi nähdä joissain tapauksissa viittaavan pappiin (Paavola et al. 2013, 62; Knuutila 2009, 154).

puolisesti varusteltu (Ks. Hauta 22, yksityiskohtainen kuvaus). Näiden kahden lisäksi nuorten haudat 39 ja 75 sisälsivät esineitä, jälkimmäinen sormuksen. Varustaminen ei näytä riippuneen henkilön iästä: myös iäkkäät vainajat olivat saaneet hautaansa esineitä. Haudan 84 miespuolisella vainajalla oli brakteaatti mukanaan ja haudan 149 naisvainajalla oli sormessaan sormus.

Kaikissa neljässä esineellisessä naisen haudassa oli jokin muu esine kuin raha tai brakteaatti – vaateen osia, sormus tai helmiä. Kuten todettu, pelkkä brakteaatti haudassa ei vielä todista vainajan korkeasta asemasta, mutta korut ja koristeet saattavat siihen viitata; esimerkiksi naisen haudasta 101 löydettiin kankaaseen kiinnitetty, mahdollisesti vaateen koristeeseen kuulunut hopearengas (Kuva 4).²³ Kirkkomaan länsipuoliskolla sijaitsevan haudan 77 vainaja oli puolestaan haudattu Kristus-sormus sormessaan. Osteologisen tutkimuksen perusteella vainaja määrittyi vahvemmin naiseksi, mutta muiden tekijöiden perusteella vainajaa on epäilty myös mieheksi.²⁴ Siten naisen mahdollisesti huomattavasta asemasta keskiajan Kemissä ei saada varmoja todisteita. Naiset joka tapauksessa näyttävät saaneen hauta-antimia mukaansa miesten tavoin eikä sukupuoli tai ikä näytä olleen määrittävä tekijä hautauskohtelussa Valmarinniemen vähäisten hauta-antimien tarkastelun perusteella.

Kuva 4. Solki ja kangasta haudasta 101. Mittakaava 1:1.

²³ KM39304: 1544.

²⁴ Haudan 77 vainaja määrittyi naisellisen alaleuan kulman perusteella mahdollisesti naiseksi, mutta muut sukupuolidiagnostiset luut ovat neutraaleja ja voisivat kuulua myös hentorakenteiselle miehelle. Mieheen viittaavat lisäksi vainajan pituus ja sormuksen läpimitta (Paavola et al. 2013, 54–55, 62).

Arkkuhaudat

Valmarinniemellä arkun olemassaolo havaittiin puujäännösten lisäksi yleensä maatuoneen puuaineksen muodostamina suorina linjoina tai saven pakkauduttua seinämiksi maatuoneen arkun reunaan. Kaivetuista 88 haudasta tällaisia arkkuun viittaavia jäännöksiä oli 17 haudassa²⁵ ja ne sijoittuvat suhteellisen tasaisesti kaivausalueelle (Kuva 5). Neljässä arkkuhaudassa oli brakteatteja ja yhdessä raha; ne ajoittuvat 1300-luvun puolivälistä 1400-luvun alkuvuosikymmeneen.²⁶ Tapa haudata vainajat arkkuihin vähentyi kirkon vaikutuksesta ja 1300-luvun puolella se alkoi olla poikkeuksellista eli mahdollisesti merkitsi vainajan erityistä asemaa; keskiajalla lienee ollut tavallisinta laskea vainaja hautaan parien päällä ja/tai hautavaatteeseen kiedottuna tai peitettynä.²⁷ Valmarinniemellä arkkuhautautapa oli edelleen käytössä, joskaan ei jäännösten perusteella kovin yleisenä. Arkkujen sisustuksesta ei ole juurikaan säilynyt merkkejä; muutamissa haudoissa oli mahdollisesti vuodasta peräisin olevaa nahkaa sekä turkiksen jäännöksiä. Ainakin ristiretkiajalla arkkujen pohjalle saatettiin asetella pehmikkeeksi sammalta, heinä tai turkista,²⁸ mikä tuskin myöhemminkään oli harvinaista; ainakin yhden Valmarinniemen arkullisen haudan (51/2) pohjalla havaittiin oletettavasti maatuoneen sammaleen värjäämä harmaan hiekan kerros.

Puujäännösten lisäksi myös naulat voivat viitata arkun olemassaoloon, vaikka arkkuja ei aina niiden avulla koottukaan. Nauloja tiedetään käytetyn myös vainajaa peittäneen kankaan kiinnittämiseen,²⁹ jolloin vainaja on laskettu hautaan vähintään jonkinlaisilla paareilla, johon naulat on voitu iskeä. Nauloja löydettiin kuudesta Valmarinniemellä kaivetusta ja yksi kaivamattomasta haudasta.³⁰ Joidenkin

25 Haudat 4, 12, 17, 33, 44, 48, 51, 53, 55, 56, 57, 83, 98, 127, 133, 141 (ainoa, jossa havaittiin arkun kanneksi tulkittuja jäännöksiä) sekä 154. Mahdollisesti myös hauta 45.

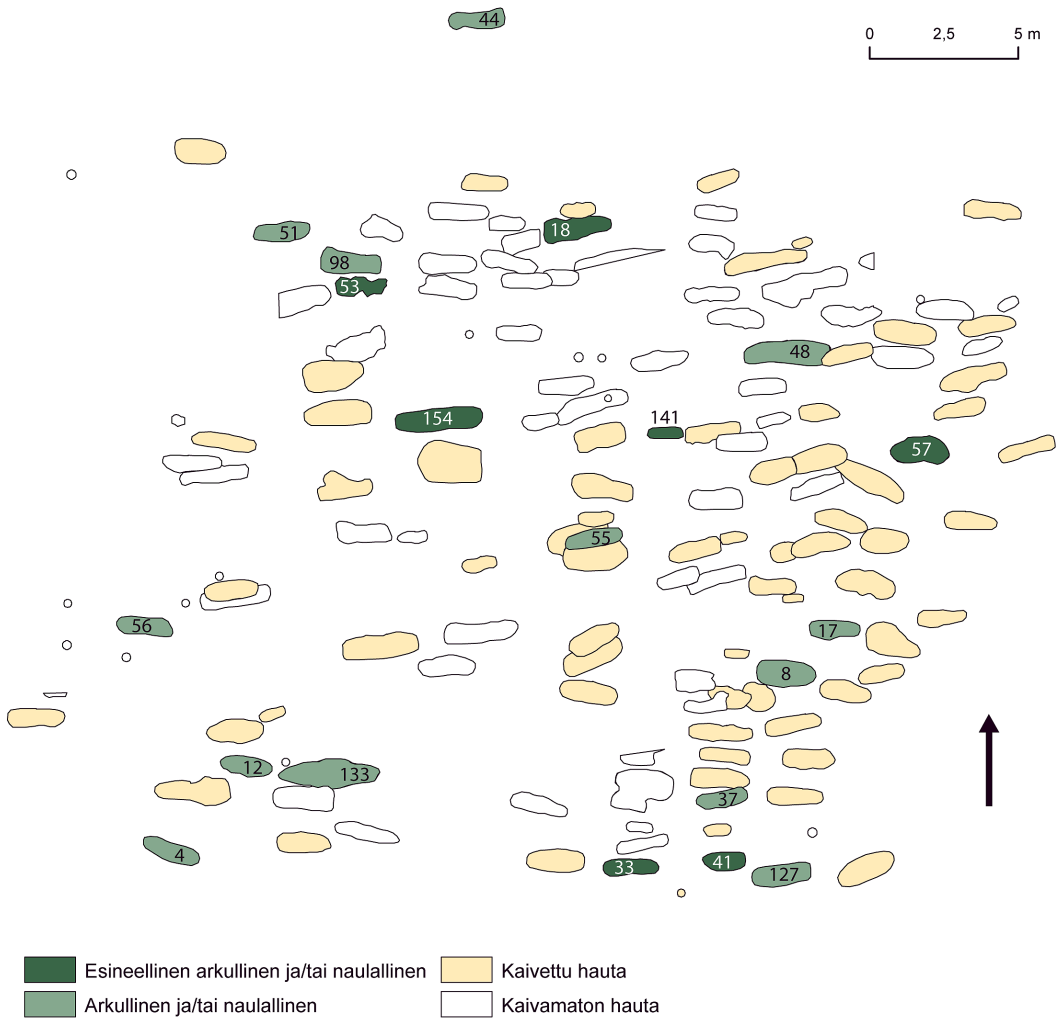
26 Haudat 53 (KM39304: 1496), 57 (KM39304: 1506), 141 (KM39304: 1606) ja 154 (KM39304: 1624).

27 Vaikka arkkuhautaukset olivatkin perua pakanallisista hautautavoista, oli tapa käytössä vielä kristinuskon leviämisen jälkeen. Yleensä on katsottu, että 1100-luvun lopulta eteenpäin arkkuun haudatut olivat tärkeitä tai rikkaita henkilöitä eli sosiaalisesti erityisessä asemassa. Toisaalta arkkuihin haudattiin myös kulkutauteihin kuolleita ja kirkonmiehiäkin kuljetettiin paareilla, eli arkun käyttöön on ollut useita syitä (Cleve 1948, 72, Rimpiläinen 1971, 27, 46).

28 Raninen & Wessman 2015, 341.

29 Jonsson 2009, 172.

30 Haudat 8 (KM39304: 1378), 17 (KM39304: 1417), 18 (KM39304: 1421), 37 (KM39304: 1464), 41 (KM39304: 1476), 57 (KM39304: 1505) ja 122 (kaivamaton hauta, KM39304: 1562). Nauloja löydettiin muualtakin, mutta vain pari niistä on vain mahdollisesti kuulunut hautaukseen: haudan 44 ulkopuolelta, reuna-alueelta löytynyt naula (KM39304: 168) ja peltokerroksen alapinnalta hautojen 18 ja 19 päältä löytynyt naula (KM39304: 367).

Kuva 5. Valmarinniemen arkulliset ja/tai naulalliset haudat.

naulojen löytötietoja ei dokumentoitu tarkasti, joten niiden liittyminen arkkurakenteisiin on monessa tapauksessa epäselvää. Yhtäkään naulaa ei kaivaushetkellä tai myöhemmin jälkitöissä kuitenkaan tulkittu käytetyn hautavaatteen kiinnittämiseen. Jotkut naulat luettelointiin muita haudoista löytyneitä nauloja täsmällisemmin arkun nauloiksi,³¹ mutta vain yhdessä naulallisessa haudassa oli säilynyt myös arkun jäännöksiä (hauta 17). Yhteensä arkullisia ja naulallisia hautauksia oli noin neljäsosa kaivetuista haudoista ja niihin oli haudattu sekä miehiä että naisia.³² Iin

³¹ Naulat haudoissa 37, 41 ja 122.

³² Naiset olivat haudoissa 4 ja 33 ja miehet haudoissa 17 ja 18.

Haminan keskiaikaisella kirkkomaalla on tehty vastaava havainto; vainajat ovat olleet arkkujen perusteella tasa-arvoisessa asemassa ikään ja sukupuoleen katso-matta.³³ Arkkuhautausten keskittyminen tietylle alueelle voisi ilmentää esimer-kiksi korkea-arvoisten henkilöiden tai toisaalta iäkkäämpää hauta-alueetta, mutta arkkuhautojen levinnässä Valmarinniellä ei voi havaita erityistä säännönmu-kaisuutta.

Kivet ja irtoluut haudoissa

Muutamasta Valmarinniemen haudasta löydettiin kiviä, joiden funktio jäi epä-selväksi.³⁴ Näiden pienehköjen kivien³⁵ ei voida tulkita näkyneen maan pinnalle, vaan niillä on ollut jokin tarkoitus hautakuopassa maan alla. Hautakuopan reu-noille sijoitettuja kiviä on havaittu esimerkiksi kahdessa Iin Illinsaaren myöhäis-rautakautisen Suutarinniemen kalmiston ruumishautauksessa³⁶ – kyseessä on mitä ilmeisimmin tarkoituksellinen tapa, sillä molemmilla hautausmailla kiviä oli hiekan seassa hyvin vähän ja kivet olivat hautojen välittömässä läheisyydessä. Valmarinniellä tulkinnaltaan epäselviä kiviä oli hieman enemmän kirkkomaan eteläpuoliskolla, kuten kaivausalueen kaakkoisosan rivihauta-alueen haudoissa 32, 40 ja 127 sekä polttohauta-alueella.³⁷ Rivihauta-alueella haudat olivat siististi ja lähekkäin pohjois-eteläsuuntaisissa riveissä eivätkä ne leikanneet toisiaan, mikä antaa vaikutelman rajatusta ja suunnitelmallisemmin toteutetusta hauta-alueesta. Myös suurimmalle osalle polttohautoja näyttää osoitetun oma alueensa hau-tausmaalla – ne sijaittivat kaivausalueen lounaisneljänneksessä lukuun ottamatta polttohautoja A, C ja D.³⁸ Raha- ja radiohiiliajoitusten perusteella rivihauta-alue

33 Korpi & Kallio-Seppä 2011, 67.

34 Haudoista 4, 12, 14, 15, 22, 25, 32, 40, 43, 127, 129, 139 sekä hautojen 18 ja 19 välistä. Yksi kivi oli myös hautojen 18 ja 138 välissä, itäreunan puolella. Vainajan asennon tu-kemisessa tai hautavaatteen päällä käytetyistä kivistä ks. jäljempänä: Hautausasennon merkitys.

35 Funktioltaan epäselvien kivien koko vaihteli kaivauskuvien perusteella pääosin pienen nyrkin kokoisista kilon tai parin painoisiin kiviin. Suurta osaa kivistä ei otettu talteen eivätkä niiden tarkat mitat tai paino ole tiedossa.

36 Haudat 3 ja 11 (Kuusela 2013, 21).

37 Selvimmin rivissä olivat haudat haudoista 33 ja 41 pohjoiseen. Polttohauta-alueella tar-koitetaan aluetta, jossa olivat myös ruumishaudat 4, 11, 12, 13, 15, 23, 29, 128, 133 ja 139.

38 Näillä kahdella mahdollisesti rajatulla alueella tiettyä systemaattisuutta havaitaan myös ruumishautakuoppien koossa; polttohauta-alueella hautakuopat ovat järjestään mata-lia, kun taas rivihauta-alueen hautakuopat ovat syvempiä ja keskenään lähes yhtä syviä. Polttohauta-alueella hautakuopat olivat 17–34 cm syviä ja rivihauta-alueella pääosa oli 52–67 cm. Muilla alueilla ei hautakuopan syvyyden suhteen havaittu erityistä säännön-mukaisuutta.

ajoittuu 1300-luvun lopulta 1400-luvun alkuvuosikymmeneen. Polttohautaus-alue puolestaan vaikuttaa iäkkäämmältä, sillä useimpien polttohautausten lisäksi ruumishautaus 128 on ajoitettu hautausmaakäytön varhaisvaiheeseen.³⁹ Kivien löytyminen Valmarinniemen kahdelta selvemmin rajatulta alueelta voisi viitata niiden liittyvän jollain tapaa merkitsemiseen, mutta tarkempaa tulkintaa on mahdotonta tehdä – yhtä lailla kivet saatettiin kokea maagisina elementteinä, jotka rajasivat hautausmaailman tarkoituksia varten.⁴⁰ Paikalla on voinut olla myös luonostaan joitakin kiviä, eivätkä kaikki siten välttämättä liity hautauksiin. Joka tapauksessa toisiaan leikkaavia hautoja oli yleisesti ottaen kaivausalueella vähän, joten niiden epäiltiin olleen maanpinnalla merkittäviä.⁴¹ On myös mahdollista, että hautausmaailmaa merkittiin esimerkiksi aidoilla ja itse hautoja puissa risteillä.⁴²

Toinen arvoituksellinen löytöryhmä Valmarinniemen alueella oli ruumishautoista löytyneet palaneet tai palamattomat luut. Kaikki palamattomia irtoluita sisältäneet haudat,⁴³ hautoja 9 ja 11 lukuun ottamatta, ovat kaivausalueen itäpuoliskolla (Kuva 6). Osa palamattomista irtoluista vaikutti laitettujen hautojen tarkoituksella – samanlainen tulkinta on tehty myös muutamista Iin Illinsaaren Suutarinniemen ruumishautoista löytyneistä irtoluista, jotka vaikuttivat vainajien jalkopäähän asetelluilta.⁴⁴ Kahdessa Valmarinniemen haudassa luiden tarkoituksellinen asettaminen näyttää selkeimmältä: haudassa 17 luut olivat vainajan keskivartalon päällä. Luut oli mahdollisesti asetettu arkun sisälle, sillä haudassa oli arkun tukipuun jäänteitä.⁴⁵ Haudan 11 vainajan päältä löydettiin palamattomia ihmisen sääriluuksi

39 Kirkkomaan lounaisosassa sijaitsevat ajoitettujen polttohautojen luut (F, G, M ja L) ajoittuvat 1000-luvun lopulta 1200-luvun jälkipuoliskolle (Taavitsainen et al 2009, 207; Koponen & Pelttari 2016, 59). Polttohaudan F on myöhemmin tulkittu ajoittuvan 1300-luvun jälkipuoliskolle hautoksessa olleiden brakteaattien (KM39304: 1675–1680) perusteella (Ikäheimo et al. 2017, 100–101). Polttohautojen ajoituksista ja muista piirteistä ks. Taavitsainen et al, 2009 ja Ikäheimo et al. 2017. Ks. alaviite 17 haudan 128 ajoituksesta.

40 Talve 1990, 265–266.

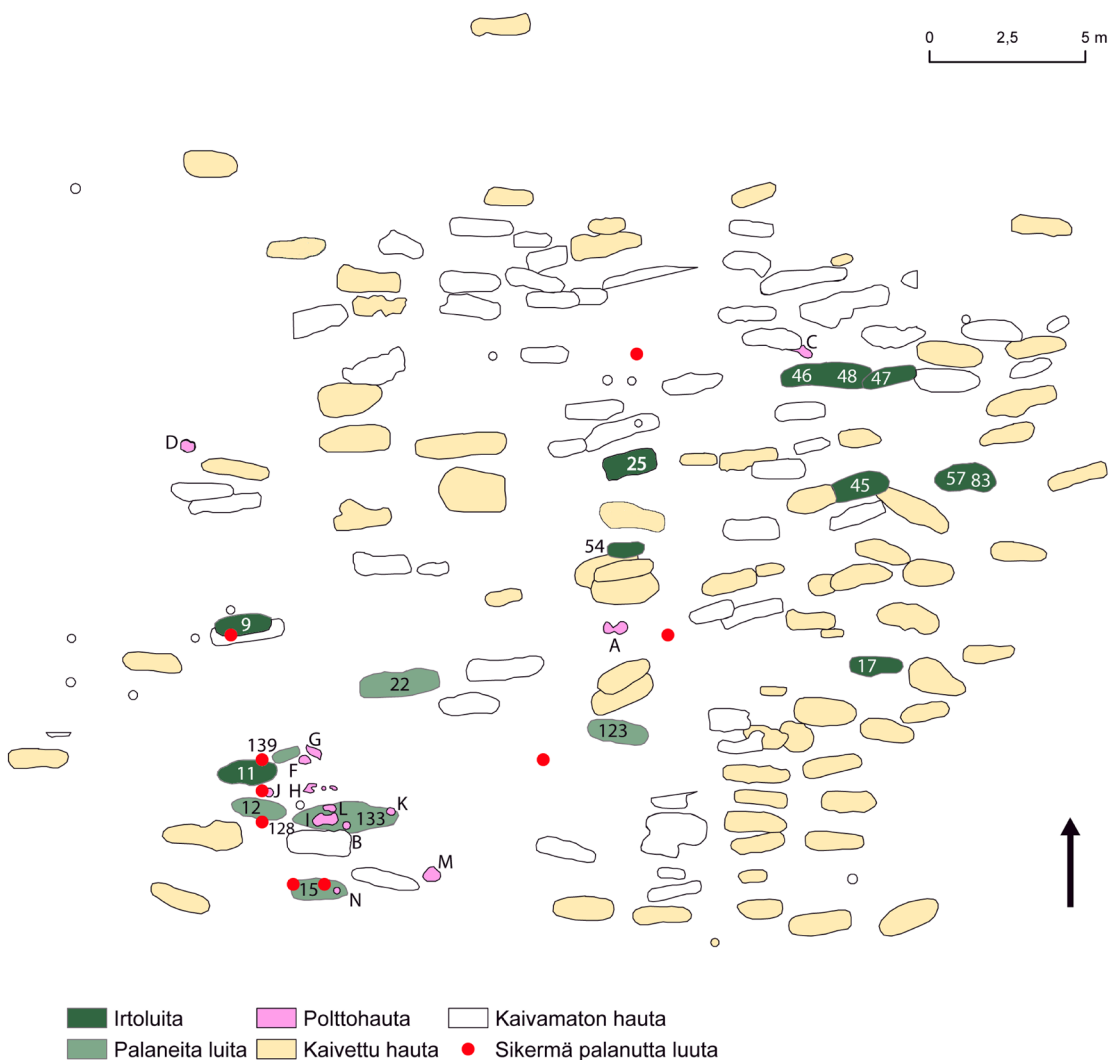
41 Koivunen 1997, 44.

42 Rimpiläinen 1971, 72, Jonsson 2009, 41, Haggrén 2015, 399.

43 Ylimääräisiä palamattomia luita oli haudoissa 9, 17, 24, 25, 45, 46, 47, 51, 54 sekä 57. Palaneita luita oli haudoissa 9, 11, 12, 15, 22, 123, 133 sekä 139.

44 Ylimääräisiä ja palamattomia, jalkopäähän aseteltuja luita oli haudoissa 9, 12 ja 13. Lisäksi palamattomia irtoluita oli haudassa 3, joskaan eivät vainajan jalkopäässä (Kuusela 2015, 23–24, 29).

45 Myös haudassa 45 havaittiin poikittainen puun jäännös, jonka päällä oli ihmisen reisivuoksi tunnistettu luu. Sen löytyminen haudasta ei selity luiden joutumisella hautausmaahan mukana. Hautaus 45 oli kuitenkin erikoinen tapaus, sillä haudasta löydettiin erikseen kallo sekä todennäköisesti samaan vainajaan kuuluneet, mutta täytemaassa sekaisin olleet luut. Alkuperäismateriaalista ei käy ilmi, oliko haudan vainajalla molemmat reisiluut tallella vai oliko puujäänteen päällä ollut luu ylimääräinen (Ks. Koponen & Pelttari 2016, 120).

Kuva 6. Valmarinniemen polttohaudat sekä haudoissa olleet palamattomat ja palaneet irtoluut. Haudassa 22 oli levinneenä polttohauta E.

tulkittuja luuta, palanutta luuta⁴⁶ sekä yksi mahdollinen eläimen luu. Hautoihin asetettuja eläinten luuta on löydetty vielä 1500-lukujenkin hautauksista.⁴⁷ Yksit-

46 Palanut luu saattaa olla peräisin hautojen 11 ja 12 päällä olleesta rikkoutuneesta polttohaudasta.

47 Eläimen luuta on löytynyt rautakautisista ja vielä 1300–1500-lukujenkin haudoista. Löydöt liittyvät mahdollisesti juhla- tai muistoateriaan tai myöhemmin haudalle tuotuun eläin- tai ruokauhriin (Lehtosalo-Hilander 1982, 38–41, Kivikero 2011, 65, Haggrén 2015, 402–403). Suutarinniemen hauta 2 on mielenkiintoinen vertailukohde myös eläimen luun osalta – sieltä löytyi hauta-antimeksi tulkittu hirvieläimen kallonpohja (Kuusela 2015, 23).

täisen eläimen luun asettaminen hautaan näyttää olleen Valmarinniemiäkin tarkoituksellista.

Muutamassa Valmarinniemen haudassa myös palaneita luita näyttää asetetun ruumishautaan tarkoituksellisesti asettamalla niitä vainajan vierelle tai sirottele-malla täytemaahan; esimerkkeinä voidaan mainita polttohaudat E ja L ruumishau-tojen 22 ja 128 yhteydessä. Nimettyjen polttohautojen (A–N) lisäksi kaivausalueella oli myös nimeämättömiä palaneiden luiden sikermiä, joista osa oli polttohauta-alueella Riihipellon kaivausalueen lounaisosassa.⁴⁸ Muutamia sikermiä löytyi lounaisosan ulkopuolelta ja yksi niistä haudan sisältä: kaksi vainajaa sisältäneessä haudassa 9 oli palaneita luita sekä vainajien alla että vainajien tasossa – seikka, joka voi viitata tarkoitukselliseen luiden ripotteluun hautausvaiheessa. Vainajien jalkopäästä löydettiin myös ylimääräinen ihmisen hammas. Tarkoituksellista si-rottelua on havaittu myös Suutarinniemiä, jossa tulkinta perustuu palaneiden luiden tasaiseen levintään ja niiden irrallisuuteen varsinaisista polttohautoista.⁴⁹ Ruumishautauksen ja polttohautauksen yhdistelmä löytyy esimerkiksi myös Mikkelin Tuukkalasta, jossa vuonna 2009 tutkitun haudan 3 vainajan reisiluiden väliin oli ilmeisesti tarkoituksella asetettu kaksi polttohautausta.⁵⁰ Hollolan Kirkailan-mäeltä esineettömien ruumishautauksen päältä tai vierestä on löydetty palaneita luita.⁵¹ Myös Valmarinniemiä palaneita luita löytyi pääasiassa esineettömistä haudoista.

Eräs ilmiö Valmarinniemiä, johon ei ole aiemmin juurikaan kohdistettu huomiota, oli polttohaudan M yhteydessä. Aivan polttohaudan päällä tai lähes sen tasossa havaittiin maatunutta luuta sekä muutama noin kahdeksanvuotiaan⁵² vainajan hammas. Vaikka maatuneiden luiden muodostama hahmo on vain noin 35 cm pitkä ja muistuttaa pientä vauvaa, kuuluvat jäännökset säilyneiden hampaiden perusteella hieman vanhemmalle lapselle. Valmarinniemiä tämä on ainoa esimerkki polttohautaan tai aivan sen päälle lasketuista palamattomista luista tai vainajasta tai vainajan osista.

48 Osa palaneiden luiden sikermistä saattaa olla rikkoontuneiden polttohautojen jäännök-siä, kuten on ehdotettu (Ikäheimo et al. 2017, 97).

49 Hauta 3 (Kuusela 2015, 21–24).

50 Mikkola 2009, 18–19. Lisää esimerkkitapauksia palaneista ihmisluista ruumishautojen joukossa Suomen hautausmailla ks. Wessman 2010, 102–106.

51 Hirviluoto 1985, 32.

52 Heli Majjasen suullinen tiedonanto 16.9.2016. Hampaat (KM39304:1724), joiden tul-kitsemme liittyvän polttohaudan maatuneisiin luihin, on jostain syystä luetteloitu sa-malle alanumerolle muutaman palaneen luun kanssa. Tätä hautaa ei tulkinnallisen epä-selvyyden vuoksi ole esitetty kuvassa 6 tai irrallisia luita käsittelevässä kappaleessa.

Vainaja haudassaan

Hautausasennon merkitys

Valmarinniemen vainajista valtaosa oli haudassa siististi suorana selällään, kädet vartalon päälle aseteltuna. Pään asento vaihteli sivulle kääntyneestä lähes leuka ylhäällä -asentoon. Vainaja tuli saada pysymään kristillisen hautaustavan mukaisessa asennossa vielä senkin jälkeen kun hautakuopan täytteeksi luotu hiekka peitti hänet. Esimerkiksi vainajan pään tukemiseen tiedetään käytetyn kiviä, jolloin ne löytyvät yleensä vainajan alta.⁵³ Valmarinniemellä tällaisia tukikiviä oli kahdeksassa haudassa. Myös vainajan käärinliinojen tai muun kankaan paikoillaan pitämisessä on voitu käyttää kiviä, jolloin ne ovat voineet samalla tukea myös vainajan asentoa.⁵⁴

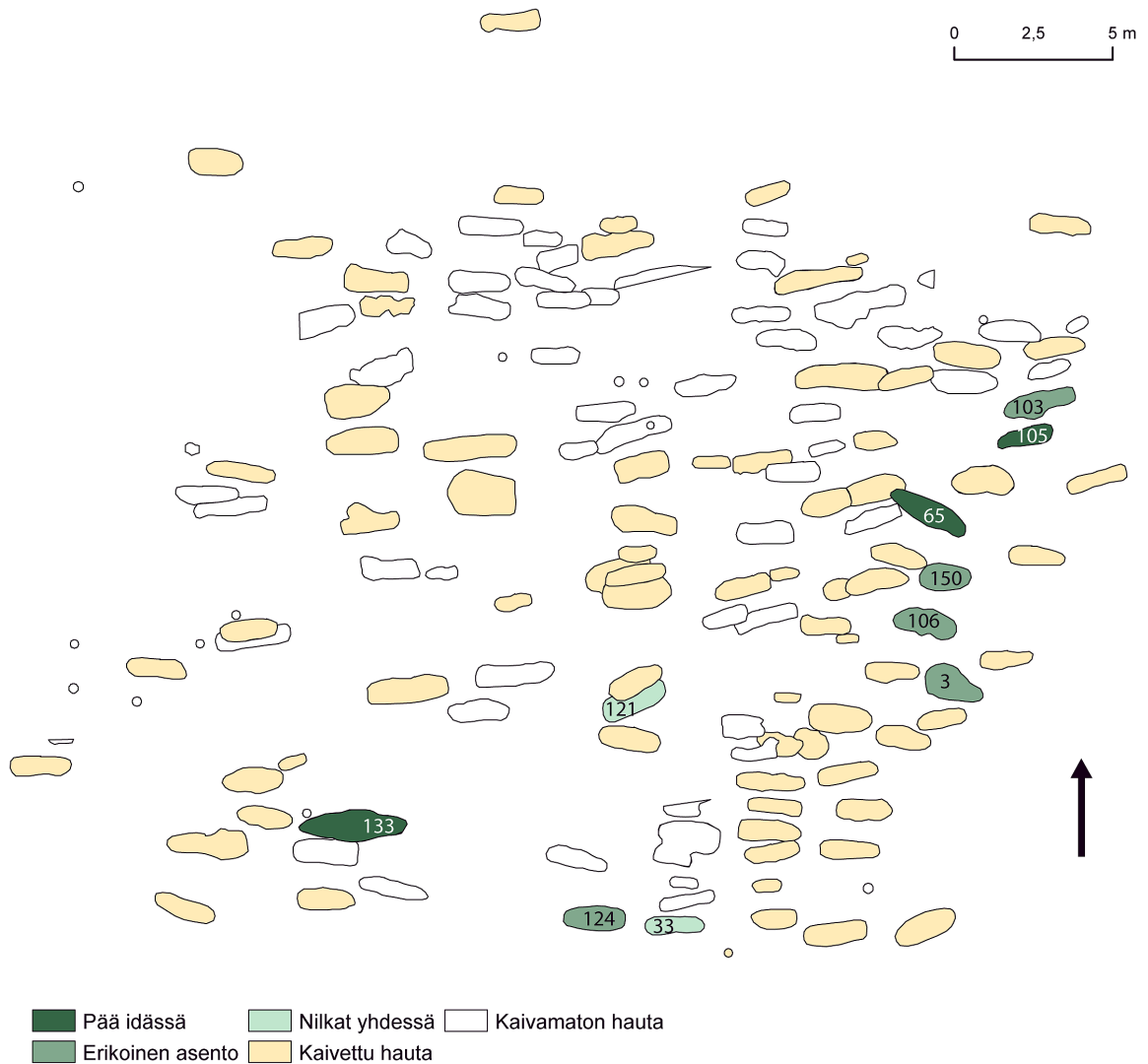
Valmarinniemellä ainakin kuusi vainajaa oli haudattu normaalista poikkeavaan asentoon (Kuva 8). Haudan 3 vainajan ylä- ja alavartalon orientaatio erosi toisistaan kolmisenkymmentä astetta. Samantapaisesti oli taipuneena haudan 103 lapsivainaja. Vierekkäisten hautojen 106 ja 150 aikuisten vainajien oikeat

53 Jonsson 2009, 171, Kallio-Seppä & Korpi 2011, 64.

54 Ohenoja 2014, 11–13. Haudat 14, 15, 26, 33, 51, 70, 113, 126 ja 154.

Kuva 7. Haudan 65 vainaja. Oulun yliopiston arkeologian laboratorion dia 7954.

Kuva 8. Valmarinniemen hautausten erikoisia piirteitä. Haudan 65 vainajalla myös asento oli erikoinen, ja haudan 105 vainajan nilkat olivat yhdessä.

polvet osoittivat samalla tavalla hieman ulospäin. Haudan 124 vainaja vaikutti puolestaan asetetun hautaan väkivalloin – hänen koukussa olevat polvensa osoittivat pohjoiseen, mutta lantio oli kuitenkin lähes suorana maata vasten. Erikosimmassa asennossa Valmarinniemellä oli kirkkomaan itäpuoliskolla sijainneen haudan 65 vainaja (Kuva 7). Hauta oli kolmesta kaakko-luode-suuntaisiksi luokitelluista haudoista suurimmassa kulmassa, mutta ainoa, jossa vainajan pää oli idässä (112°). Vainaja oli asetettu hautaan selälleen, mutta vasen kyynärpää osoitti suoraan ylöspäin, samoin oikea polvi. Oikea käsi oli poikki kyynärpään tienoilta.

Kaiken kaikkiaan vainaja näytti haudaan huolimattomasti ja välinpitämättömästi asetellulta. On kuitenkin mahdollista, että vainajaa ei syystä tai toisesta ole enää voitu asetella haudan lepoon halutulla tavalla. Hautaamisella on voinut olla kiire, eikä kuolonkankeus ollut vielä ehtinyt hellittää.⁵⁵ Erikoinen asento voi viitata myös jäätyneeseen ruumiiseen ja siihen, ettei mahdollisuutta ruumiin sulattamiseen tai muuten normaalin tavan mukaiseen hautaukseen ollut.⁵⁶

Haudan 65 vainajan lisäksi myös hautojen 105 ja 133 vainajat oli kristillisestä tavasta poiketen haudattu pää idässä. Poikkeavaan hautausuuntaan voi olla useita syitä; se voi kuvastaa esimerkiksi vainajan paheelisesta elämästä johtunutta rangaistusta hautaamisen yhteydessä. Koska tavoitelluimpien hautapaikkojen tiedetään sijainneen kirkon läheisyydessä, ovat rangaistushaudaukset voineet sijaita hautausmaan reunamilla, kuten alemmassa sosiaalisessa luokassa olleiden haudat.⁵⁷ Vaikka Valmariniemellä hautausasentojen erikoiset piirteet näyttävätkin löytyvän kaivausalueen reunamien haudoista, on mahdollisten rangaistushaudausien osoittaminen vaikeaa – huonomaineisten henkilöiden hautaaminen esimerkiksi kirkkomaan pohjoisosiin ei vielä keskiajalla ollut vakiintunut käytäntö⁵⁸ ja toisaalta katolisena aikana heitä ei välttämättä haudattu kirkkomaalle lainkaan.⁵⁹ Poikkeuksellisen hautausuunnan kohdalla yksinkertaista vahinkoakaan ei voi sulkea pois; arkkuhautauksissa pää- ja jalkapuolen sekoittuminen keskenään ei liene ollut tavatonta.⁶⁰ Valmarinniemellä arkuissa haudatuista ainoastaan haudan

55 Kuolonkankeus alkaa yleensä hellittää 24–48 tunnin kuluttua kuolemasta. Sekä vainajan ominaisuudet että ulkoiset tekijät vaikuttavat prosessin nopeuteen (Pickering & Bachman 2009, 113).

56 Hautakuoppa pystyttiin todennäköisesti kaivamaan talvellakin Valmarinniemen kaltaiselle hiekkapohjaiselle maalle, jota routa ei täysin koveta, tai hautakuoppia on voitu kaivaa valmiiksi kesäaikaan. Useista hautakuopista löytyi hiiltä, mikä saattaa viitata hautapaikan sulatteluun tulen avulla. Haudasta 65 ei kuitenkaan löydetty hiiltä tai havaittu palojälkiä. Talvihautaamiseen liittyvästä keskustelusta ks. Kalmistopiiri 2016.

57 Ks. esim. Rimpiläinen 1971, 72, Paavola 2003, 27, Korpi & Kallio-Seppä 2011, 55. Mahdollisesti rangaistushautausta indikoivat poikkeavat asennot itäreunan haudoissa 65 ja 105 sopivat tulkintaan, jonka mukaan hautausmaan reunamia pidettiin vähemmän arvokkaina hauta-alueina. Valmarinniemen itäreunan haudoissa on kuitenkin myös arvokkaina pidettyjä piirteitä, kuten Kristus-sormus haudassa 59, joka tekee tulkinnasta ongelmallisen. Problematiikkaa käsittelee esimerkiksi Jonsson (2009, 97–98), joka tulkitsee erään Västerhusin hautausmaan naisvainajan haudatun pää hautakuopan pohjaa vasten rangaistuksena, mutta tämä oli saanut siitä huolimatta hyvän hautapaikan korkean sosiaalisen asemansa johdosta.

58 Jonsson 2009, 38–39. Iin Haminan kirkkomaalla on todettu, että kirkon pohjoispuoli on ollut runsaslukuisesti käytössä (Korpi & Kallio-Seppä 2011, 68). Tästä tuskin voi päätellä Iissä olleen runsaasti huonomaineisia henkilöitä, vaan että pohjoispuoli koettiin yhtä hyvänä hauta-alueena siinä missä muutkin.

59 Rimpiläinen 1971, 55–57.

60 Paavola 1998, 187.

133 lapsivainaja oli asetettu kasvot länttä kohti. Myös pappeja on mainittu haudatun pää idässä eli katse seurakuntaa kohti.⁶¹ Poikkeuksellinen hautausuunta voi siis tarkoittaa myös vainajan merkittävää, eikä suinkaan häpeällistä tai huonoa asemaa yhteiskunnassa.

Raajojen asento

Vainajien käsivarsien asentoa on usein käytetty relatiivisen ajoittamisen apuna varhaiskeskiajan hautausmailla: mitä ylemmäksi vainajan kädet on vartalon päälle aseteltu, sitä nuoremmaksi hauta on arvioitu. Asentovariaatioita, joissa kädet ovat vainajan päällä, on esiintynyt kuitenkin myös ajallisesti rinnakkain tai ”epäjärjestyksessä”.⁶² Käsien asennon avulla ajoittamista vaikeuttavat myös havainnot esikristillisiltä hautausmailta, joissa vainajien kädet ovat olleet vatsalla tai rinnalla – piirre, jonka on tulkittu viittaavan kristilliseen hautaukseen.⁶³ Valmarinniemenkään aineisto ei tarjoa luotettavaa keinoa arvioida käsien asennon ajallista vaihtelua. Sen sijaan käsien asentojen esiintymistä tarkastellaan suhteessa hautojen sijaintiin kirkkomaalla. Vainajien käsien asentoa koskeviin kädet rinnalla ja kädet vatsalla -määritelmiin liittyvät erot ovat pieniä ja herkästi ristiin tulkittavissa. Nämä käsien asennot kuitenkin dominoivat Valmarinniemenellä ja sijoittuvat kirkkomaalla tasaisesti (Kuva 10). Seuraavaksi eniten on kädet eriparisesti -luokiteltavia hautauksia (esimerkiksi toinen käsi lantiolla ja toinen rinnalla). Näistä haudan 18 ja 59 vainajilla toinen käsi oli suorana ja toinen rinnalla tai vatsalla. Tälle käsien asennolle tunnetaan vain vähän vastineita.⁶⁴ Muilla vainajilla kädet olivat suorana tai epätavallisesti eli eivät vartalon päällä. Ainoastaan haudan 13 vainaja oli varmasti haudattu kummatkin kädet sivulla. Tämäkin hautausasento on dokumentoitu vain muutamalta muulta suomalaiselta hautausmaalta.⁶⁵ Se on nähty käsivarsien vainajan päälle asettamista vahvempana ajoittavana tekijänä ja

61 Wirkkala 1945, 18.

62 Lars Redinin tutkimusta (Lagmanshejdan: ett gravfält som spegling av sociala strukturer i Skanör. Acta archaeologica Lundensia 4: 10. 1976) käsivarsien asennoista ajoittavana tekijänä on käytetty paljon ja testattu skandinaavisten hautausmaiden aineistoilla. Ks. Holm 2006: 116.

63 Esimerkiksi jo myöhäisrautakautisessa Euran Luistarissa vainajilla kädet olivat usein ristissä rinnalla tai vatsalla (Lehtosalo-Hilander 1982, 37). Hiekkasen (2003, 158) mukaan käsien asento ei ole niin merkityksellinen hautojen ajoittamisessa kuin on ajateltu.

64 Hiekkänen 2003, 156. Asento on kuitenkin esiintynyt esimerkiksi kahdella Hollolan Kirkkailanmäen vainajalla (kaivausalueen II haudat X.2 ja XVI; Leppäaho 1935) sekä Pälkäneen rauniokirkon haudassa 14 (Mikkola 2002, 6, 14–15).

65 Koroinen ja Liikistö (Haggrén 2015, 401). Paula Purhosen (1998, 122) mukaan myös Kirkkailanmäki ja Tuukkala.

vaikuttaa varsin varhaiselta ilmiöltä,⁶⁶ haudan sijainti kirkkomaan lounaisneljänneksessä, polttohautausten keskittymän alueella voi vahvistaa tulkintaa hautauksen vanhasta iästä.

Kädet eriparisesti ja suorana tai epätavallisesti -asentoja esiintyy erityisesti kirkkomaan itäpuoliskossa ja yleensä ottaen runsaammin kaivausalueen reuna-alueilla kuin keskiosissa. Sama havaittiin muissa vainajan asentoon liittyvissä erikoisissa piirteissä (Kuva 8). Myös pääasiallisista hautausuunnista (itä-länsi ja itäkoillinen-länsilounas) poikkeavat hautaukset näyttävät sijoittuvan kirkkomaan reunamille.⁶⁷ Vastaavien esitysten puuttuessa ja käsien asennon merkityksen tuntemuksen puutteessa on vaikea tulkita, onko tällä järjestelmällisyydellä erityinen merkitys vai onko kyseessä sattuma. Asiat yhdessä viittaavat reuna-alueiden koetun Valmarinniemen normaalisti poikkeavana.

Valmarinniemen vainajien jalat olivat yleensä vierekkäin, mutta hautojen 33, 105 ja 121 vainajien nilkat olivat selvästi kokonaan tai lähes päällekkäin asetettu (Kuva 8). Kyseisissä haudoissa oli muitakin huomionarvoisia piirteitä – haudan 33 vainajan rinnan yläpuolella täytemaassa oli kivi, haudan 105 vainajan pää oli idässä ja haudan 121 vainajalla oli parantunut päävamma. Lähin vertailukohta nilkkojen ristiin asettamisesta löytyy Iin Haminan myöhäiskeskiaikaiseen kirkkomaahan haudatulta kahdelta naisvainajalta.⁶⁸ Asennon ylläpitämiseksi jalat todennäköisesti sidottiin narulla tai muulla keinolla. Nilkkojen sitominen saattoi estää esimerkiksi vainajan haudasta nousua ja kummittelua ja samaa tarkoitusta on voinut palvella haudan 33 vainajan päälle asetettu kivi (ks. Hauta 33, yksityiskohtainen kuvaus.)

Hauta 33

Kiviä tiedetään ruotsalaisessa kansanperinteessä asetetun arkun päälle vainajan hautarauhan takaamiseksi. Vainajien ei haluttu palaavan kummittelemaan, ja omaisilla olikin tähän useita keinoja käytettävänä.⁶⁹ Yleensä siunaamattomiin hautauksiin liittynyt kalmanpelko ei siis vielä täysin poistunut, vaikka vainaja oli saateltu siunattuun kirkkomaahan.⁷⁰ Kiviä on usein asetettu hautaan muussakin tarkoituksessa, kuten käärinliinan paikoillaan pitelemiseksi.⁷¹ Valmarinniemen haudassa 33 oli kivi, jonka konteksti ei sovi ainakaan edellä kuvailtuun käytännölliseen tarkoitukseen – noin 10 x 10 cm:n kokoinen kivi löytyi yläruumiin yläpuolelta haudan täytemaasta (Kuva 9). Todennäköisemmin se oli asetettu arkun päälle, sillä haudasta löytyi arkuksi tulkittuja jäännöksiä. Tämän lisäksi vainajan nilkat

66 Holm 2006: 116–117.

67 Koponen & Pelttari 2017, 77.

68 Korpi & Kallio-Seppä 2011, 66. Valmarinniemen vainajat 33 ja 121 olivat mahdollisesti naisia ja 105 mahdollisesti mies.

69 Esim. Hagberg 1937, 404, 622–635.

70 Mönkkönen 2001, 45.

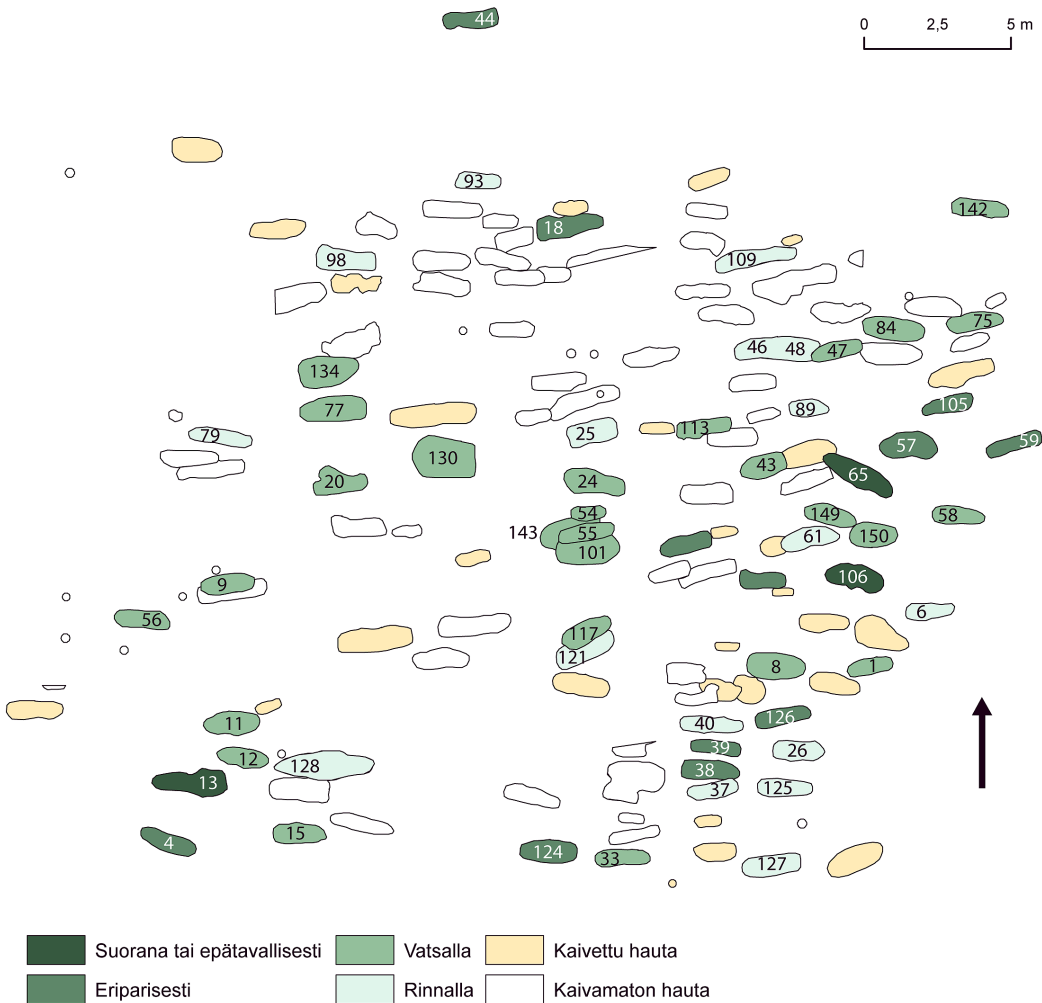
71 Jonsson 2009, 171.

Kuva 9. Hauta 33 ja haudan täytehiekkasta löydetty kivi. Oulun yliopiston arkeologian laboratorion dia 8331.

oli mahdollisesti sidottu yhteen. Asiat viittaavat siihen, että vainajan haudasta nousemista pelättiin ja se haluttiin estää tavalla tai toisella. Kivi ei ollut erityisen suuri, mutta sillä saattoi olla riittävä symbolinen vaikutus. Haudan 33 vainaja oli mahdollisesti nainen ja hänet oli saatettu pukea omiin vaatteisiinsa, sillä haudasta löytyi kullattu hopeanappi.⁷²

72 KM309304: 1459.

Kuva 10. Valmarinniemen vainajien käsien asennot.

Ryhmähaudaukset

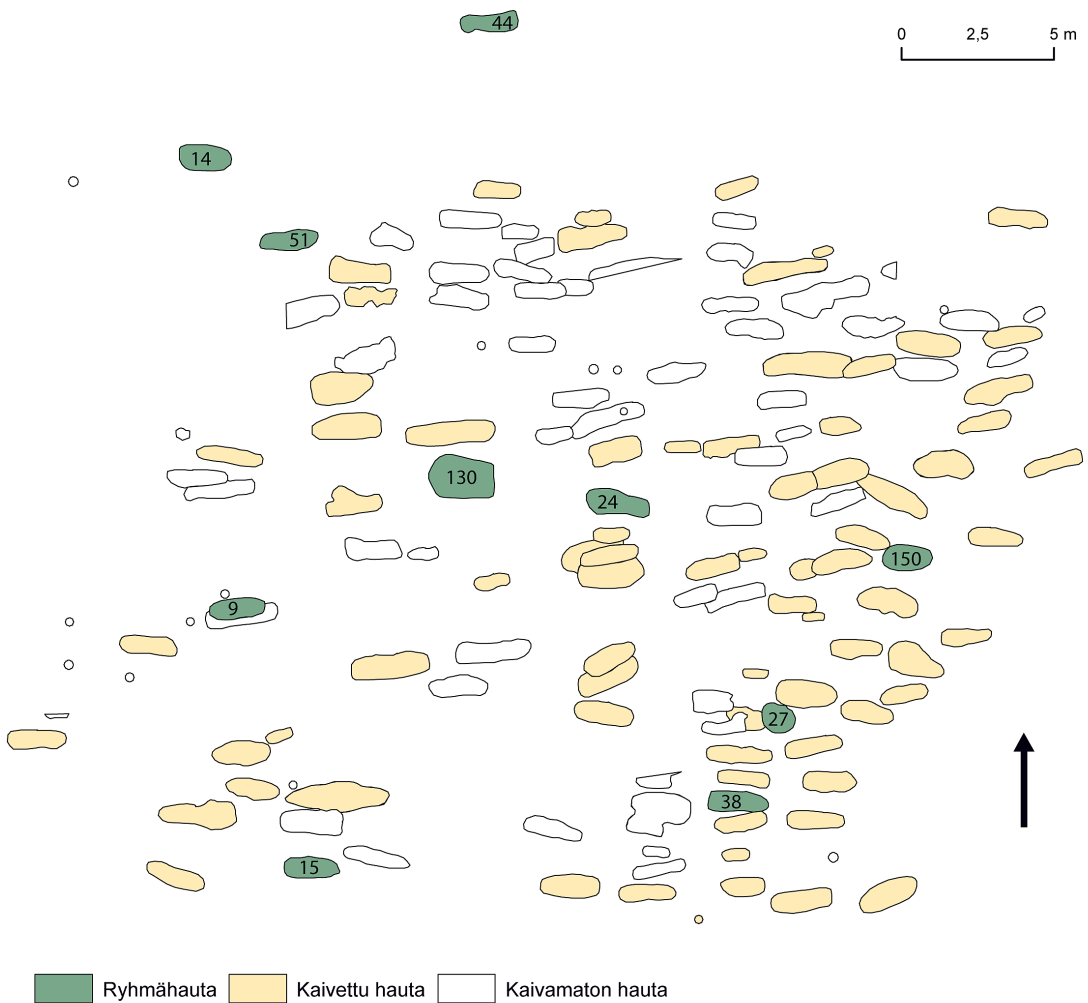
Keskiaikaisen kanonisen lain korostama perheyhteyden tärkeys saattoi näkyä kirkkomaalla perhe- ja sukualueina tai perhehautoina, vaikka samaan hautasijaan saatettiin haudata myös eri sukujen edustajia.⁷³ Kymmenessä Valmarinniemen kirkkomaan haudassa oli useampi kuin yksi vainaja tai vainajan päällä tai hautakuopassa oli lähes toisen vainajan jäännösten verran irtoluita (Kuva 11). Samaan hautakuoppaan oli haudattu enintään kolme vainajaa, todennäköisesti yhtä aikaa. Seitsemässä tapauksessa lapsi oli haudattu aikuisen tai aikuisten kanssa. Kahdessa

⁷³ Paavola 2003, 27, Korpi & Kallio-Seppä 2011, 58.

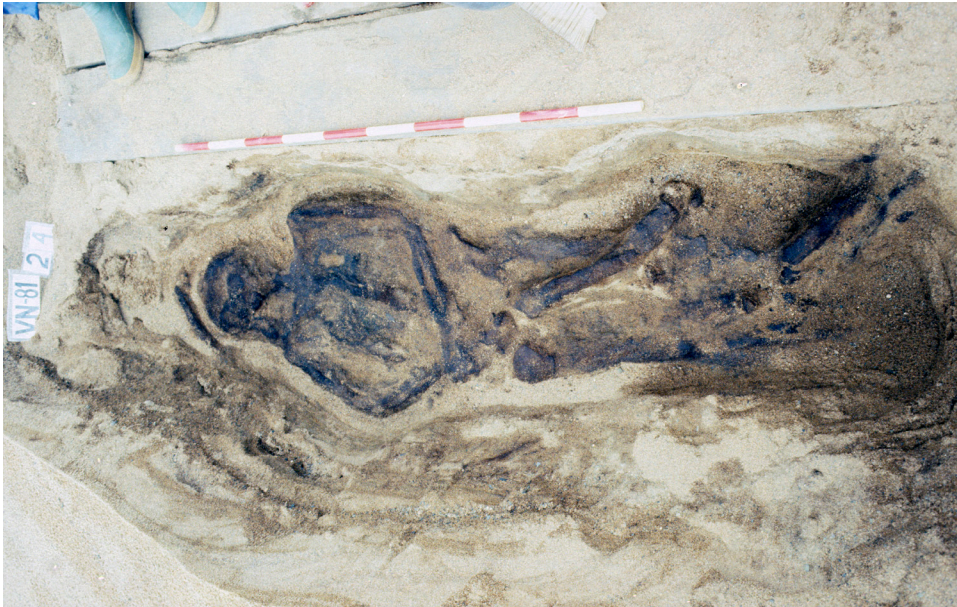
tai mahdollisesti kolmessa haudassa lapsi oli laskettu aikuisen rinnan tai lantion päälle.⁷⁴ Valmarinniellä naisia ei luuaineiston perusteella voida varmasti todeta haudatun ryhmähautaan, vaikka kahden haudan kohdalla sitä vahvasti kaivauksilla epäiltiin (ks. Hauta 44, yksityiskohtainen kuvaus).⁷⁵ Miehiä puolestaan oli todistettavasti ryhmähautoissa; esimerkiksi hautaan 130 oli haudattu lapsi sekä kaksi miestä, joilla oli ikäeroa muutama vuosikymmen.

74 Hautat 14, 38 ja 44.

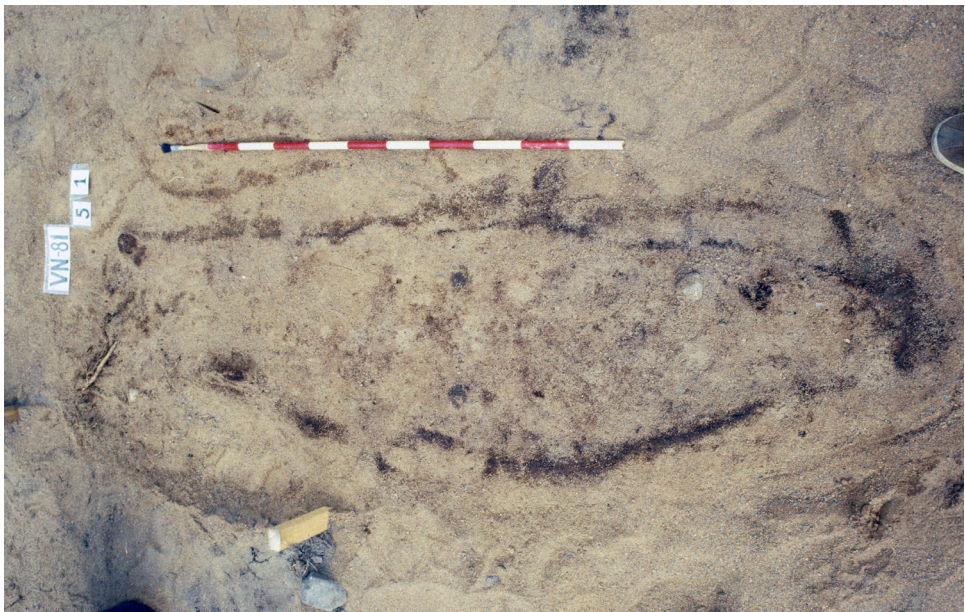
75 Hautat 9 ja 44, joissa oli myös lapsivainaja.

Kuva 11. Valmarinniemen ryhmähaudat.

Kuva 12 a. Hauta 24 kaivamisen alkuvaiheessa.
Hauta 24 ja irtoluita. Oulun yliopiston arkeologian laboratorion diat 7857 ja 7863.

Kuva 12 b. Haudan 51/1 reunoja kiertävä kuvio.
Kuvioista paljastuneet luut, alla vainajan 51/2 jalat.
Oulun yliopiston arkeologian laboratorion diat 7637 ja 7648.

Kahdessa haudassa huomion kiinnittivät irrallisilta vaikuttaneet pääkallo. Haudassa 14 kahden aikuisen vainajan keskellä lantioiden kohdalla oli kallo, joka epäloogisen sijaintinsa ja ruumiin hahmottamiseen liittyneiden vaikeuksien takia vaikutti ylimääräiseltä. Haudan 38 aikuisen vainajan lantion päällä oli noin 5–6-vuotiaan lapsen kallo.⁷⁶ Erityisesti jälkimmäinen esimerkki liittyy jollain tapaa Suomessa tutkittuihin hautauksiin, joissa vauva tai vastasyntynyt on asetettu aikuisen jalkojen päälle. On esitetty, että jalkojen päälle asetetut lapsivainajat on mahdollisesti haudattu jonkun muun henkilön kuin äitinsä kanssa.⁷⁷

Kirkkomaalla oli kaksi hautaa, joissa kokonaisen vainajan päällä oli runsaasti irtoluita eikä niitä voi siis pitää varsinaisina ryhmähautoina, joissa vainajat laskettiin hautaan yhtä aikaa (Kuvat 12a ja 12b). Irtoluiden määrän perusteella on kuitenkin syytä epäillä, että kyseessä on kaksi lähes kokonaista vainajaa – pääkalloa ei löytynyt kummastakaan hautauksesta. Haudassa 24 irtoluut olivat vainajan päällä sekaisin eri kaivaustasoilla. Kyse voi olla vanhan haudan rikkoutumisesta ja sen sisältämien luiden päätyemisestä uuden haudan päälle täyttömaan mukana. Haudassa 51 kahta päällekkäistä, mahdollisesti ahkioissa haudattua vainajaa erotti noin 10 cm:n hiekkakerros. Ylemmän vainajan epäiltiin tulleen haudatuksi kylkiasennossa ja toiseksi vaihtoehdoksi esitettiin väli aikaista hautausta. Nämä eivät kuitenkaan selitä pääkalloon puuttumista, ellei vainajaa ole alun perinkin haudattu ilman päätä.

Hauta 44

Valmarinniemen pohjoisimman havaitun ja tutkitun haudan 44 vainaja oli aikuinen, jonka rinnalla oli lapsi. Kaivausten jälkitöissä aikuinen arvioitiin noin 20-vuotiaaksi, mutta myöhemmin huomattavasti vanhemmaksi, 35–45-vuotiaaksi. Aikuisen vainajan sukupuolta ei säilyneen luuaineiston perusteella ole voitu määritellä. Kaivausten aikana Koivunen arvioi aikuisvainajan naiseksi ja lapsen vastasyntyneeksi tai sikiöksi ja hauta itsessään tulkittiin ainoaksi haudaksi Valmarinniemen kaivausalueelle hahmoteltujen kirkonpaikkojen pohjoispuolella.⁷⁸ Teoria vainajan sukupuolesta ja haudan sijainnista kirkkomaalla sopii usein skandinaavisilla hautausmailla havaittuun seikkaan: kirkon pohjoispuolelle näyttää haudatun runsaslukuisemmin naisia kuin miehiä.⁷⁹ Mies ja lapsi -hautaus olisi siis rohkeampi tulkinta, mutta sama yhdistelmä on myös Valmarinniemen haudassa 130, jossa lapsen kanssa oli haudattu kaksi miestä. Kastamattomia lapsia ei ainakaan kanonisen lain mukaan saanut haudata kirkkomaalle,⁸⁰ mikä selittäisi

76 Kalloa ei tulkittu varsinaisesti ylimääräiseksi kalloksi, vaikka ruumista ei siinäkään muistiinpanojen perusteella voitu erottaa. Myös haudassa 44 oli kentällä lapseksi tulkittu yksilö aikuisvainajan rinnan päällä.

77 Paavola 1995, 113–114.

78 Koivunen 1997, 45.

79 Jonsson 2009, 35.

80 Rimpiläinen 1971, 55.

pohjoisen ja etenkin kirkkomaan aitaa lähellä olleen haudansijan. Kirkkomaan pohjoisreunalla sitä oletettavasti reunustanutta aitaa ei kuitenkaan saatu varmasti määritettyä,⁸¹ jolloin pohjoisin kaivauksilla todettu hauta ei välttämättä ole kirkkomaan pohjoisin eikä ainoa.

Vainajien fyysiset ominaisuudet

Ikä ja sukupuoli hautapaikkaa määrittävänä tekijänä

Vainajien ikä- ja sukupuolijakauma kirkkomaalla voi valottaa keskiaikaisen Kemmin kirkon ja yhteiskunnan suhtautumista asukkaisiin. Siksi tarkastelemme hautausten sijaintia iän ja sukupuolen näkökulmasta ja katsomme, missä määrin havainnot sopivat skandinaavisten hautausmaiden aineiston perusteella tehtyihin havaintoihin. Tässä artikkelissa vainajat on jaettu lapsiin (1–12 vuotta)⁸², nuoriin (12–20 vuotta) sekä aikuisiin, joiden ikämäärittelyssä on osittaista päällekkäisyyttä. Aikuiset on näet jaettu edelleen nuoriin aikuisiin (varmuudella enintään 25-vuotiaita), aikuisiin (18–45 vuotta) ja vanhempiin aikuisiin tai vanhuksiin (selvästi yli 40 vuotta). Aikuisten iänmääritykset perustuvat osteologisessa analyysissä annettuihin ikäkategorioihin.⁸³

Osteologisen analyysin mukaan Valmarinniemellä oli 16 lapsen hautaa. Näiden lisäksi lasten haudoiksi voidaan kenttähavaintojen perusteella nimetä muitakin hautoja, vaikkei niistä ole säilynyt luumateriaalia analyysiin: esimerkiksi haudat 16, 36, 69, 110 ja 139 tulkittiin hautakuopan tai vainajan koon perusteella lasten haudoiksi.⁸⁴ Lisäksi haudoista 14, 38 ja 44 aikuisten vainajien viereltä tai päältä löytyneet pääkallot tulkittiin kaivauksilla lasten jäännöksiksi (Kuva 13).⁸⁵ Huomattavan lapsikuolleisuuden vuoksi lapsivainajien osuus aikuisiin verrattuna on ollut keskiaikaisilla hautausmailla usein suuri. Valmarinniemellä kuolleiden lapsien määrä⁸⁶ oli vain neljännes aikuisista, toisin kuin esimerkiksi Iin Haminan

81 Koivunen 1997, 45.

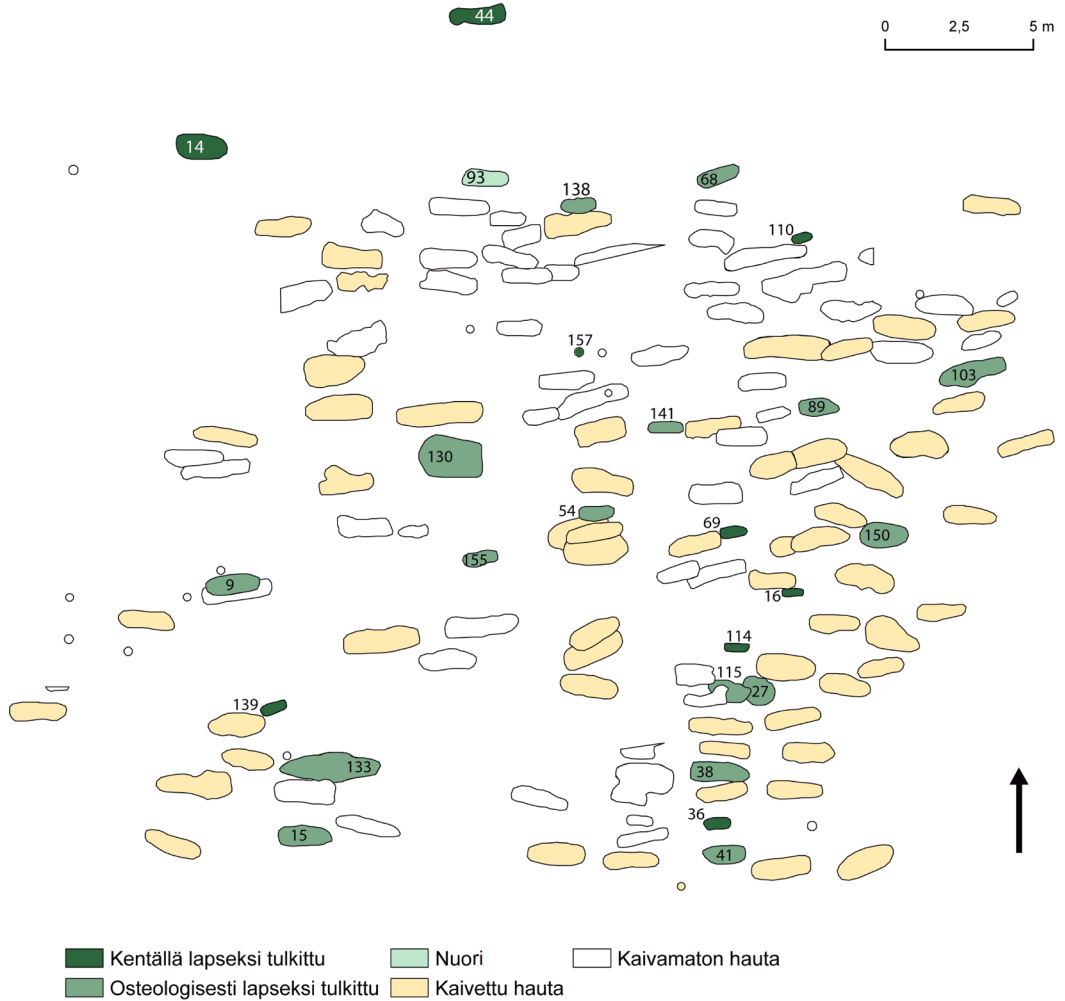
82 Valmarinniemeltä ei löytynyt alle 1-vuotiaiksi määriteltäviä vainajien jäännöksiä. Muutamat vainajat tulkittiin kentällä aivan pieniksi lapsiksi, mutta määritettävää luuta ei ole säilynyt.

83 Koponen & Peltari 2016: Liite II. Määritelmät lapsuudesta ovat moninaiset, eikä ole yksiselitteistä tapaa jakaa ihmisiä iän perusteella lapsiin ja aikuisiin. Keskiaikaan projisoituna on virheiden mahdollisuus vielä suurempi. Paavolan (1998, 233) mukaan ikäkategoriat ovat jaosta huolimatta sopivia, kunhan biologinen ja sosiaalinen ikämääritys eivät ole ristiriidassa keskenään.

84 Esimerkiksi haudan 16 vainaja oli kenttämittauksien mukaan 78 cm, haudan 36 vainaja 65 cm, haudan 41 vainaja 85 cm ja haudan 89 vainaja 84 cm pitkä.

85 Osteologisen analyysin mukaan haudan 38 vainaja oli 5–6-vuotias.

86 Sekä osteologisesti että kentällä lapsiksi tulkittuja vainajia on 24 kaikista 101 tutkitun

Kuva 13. Valmarinniemen lasten haudat. Osa lapsista on ryhmähaudoissa (9, 15, 130 ja 150).

aineistossa, jossa lapsia oli hieman yli puolet vainajista.⁸⁷ Ristiretkiaikaisiin kohteisiin verrattuna Valmarinniemen lasten osuus näyttää normaalilta tai jopa suurelta.⁸⁸ Valmarinniemen lasten hautausten vähäinen määrä Iin Haminaan verrattuna voi selittyä osin huonosti säilyneellä luumateriaalilla. Aivan pienten lasten ruumiit luultavimmin maatuvat kaikkein nopeimmin ja ovat voineet kadota kokonaan

ruumishaudan yksilöstä eli 23,7 %. Kaksi epävarmempaa pieneksi lapseksi tulkittua vainajaa (haudat 114 ja 157) mukaan ottamalla lukema on 25,7 %.

87 Korpi & Kallio-Seppä 2011, 54–55.

88 Ylönen 1999, 20.

kaivaushetkeen mennessä.⁸⁹ Lisäksi on muistettava, ettei kirkkomaalla välttämättä ollut kastamattomille sijaa.⁹⁰

Erytystä lasten hautausten keskittymää kirkkomaalla ei Valmarinniemellä voi havaita. Monella muulla keskiaikaisella hautausmaalla lasten hautausten on havaittu sijainneen rykelminä, muun muassa kirkon länsiseinän tuntumassa, jonkinasteista systematiikkaa noudattaen.⁹¹ Tuore esimerkki on Kaarinan Ravattulasta, jossa lasten hautauksia löytyi aivan kirkkorakennuksen seinän viereltä.⁹² Näyttääkin siltä, että Valmarinniemellä lapsen viimeinen leposija on voinut määrittyä esimerkiksi hänen vanhempiansa sosiaalisen aseman mukaan. Lasten hautaustavat eivät poikenneet aikuisten saamasta kohtelusta myöskään ristiretkiaikaan ajoittuvissa Liedon Ristinpellon tai Nousiaisten Moisio Myllymäen kalmistoissa.⁹³

Hauta 141

Valmarinniemellä vain kolmen lapsen hautaan oli laitettu esineitä. Näistä haudan 141 arkussa haudattu 6–8-vuotias lapsi oli saanut hautaansa otsakorun ja brakteatin.⁹⁴ Otsakoru kertoo vaatetuksesta, jonka löytyminen 1200-luvun haudasta sopisi ajanmukaiseen hautausperinteeseen.⁹⁵ Vainaja on todennäköisesti tyttö, vaikka sukupuolta ei voitu osteologisessa analyysissä määrittää; Hailuodon vanhan kirkon kaivausaineiston perusteella lasten pään koristelu tai verhoaminen oli aikuisia yleisempää, ja on arveltu, että kaikki Hailuodosta löydettyistä päänauhoista tai -koristeista ovat peräisin tyttöjen tai nuorten naisten haudoista.⁹⁶ Koivunen tunnistaa haudan 141 otsakoristeiden karjalaiseksi, mutta päänauhaa käytettiin myös vanhassa länsisuomalaisessa kansanpukuperinteessä.⁹⁷ Karjalassa käytettiin säppälinä tunnettua otsakorumallia, metallikoristeista, punaverkaista nauhaa.⁹⁸

89 Joillain hautausmailla pienimmänkin lapsen jäännökset ovat olleet havaittavissa: esimerkiksi Illinsaaren Suutarinniemellä ollut hautakuopan 11 pieni maatumä tulkittiin sikiöksi (Kuusela 2013, 7). Orgaanisen aineksen säilymiseen vaikuttavat kuitenkin aina ulkoiset olosuhteet, kuten maaperän kosteus ja happamuus, jotka ovat voineet olla Suutarinniemellä säilymiselle suosiollisempia kuin Valmarinniemellä.

90 Rimpiläinen 1971, 55. Ei tiedetä, kuinka tiukasti Valmarinniemellä on kirkon sanelemia sääntöjä noudatettu, mutta ne ovat voineet vaikuttaa kirkkomaalle haudattujen lasten määrään.

91 Jonsson 2009, 62.

92 Ravattulan Ristimäki -hankkeen blogikirjoitus 9.10.2016.

93 Ylönen 1999: 21.

94 KM39304: 1606 ja 1609.

95 Beta-451056: 760±25 BP, 1223–1281 cal AD (95,4 %). Näyte on kalibroitu käyttäen OxCal -kalibroitiohjelmalla. (Versio 4.2.4. Bronk Ramsey (2013). Kalibroitikäyrä IntCal 13. (Reimer et al. 2013).

96 Paavola 1995, 128–131.

97 Koivunen 1997, 45, Paavola 1995, 129.

98 Sihvo 2005, 103–104.

Nuoret aikuiset näyttävät olleen arvostetussa asemassa keskiajalla ja siten heidän hautojaan, niin naisten kuin miestenkin, on usein lähellä kirkkoa,⁹⁹ mutta Valmarinniemellä selkeää nuorten aikuisten hautojen keskittymää kirkon läheisyydessä ei voida havaita. Aikuisia vainajia on odotetusti selvästi eniten, eikä heidän hautojensa sijainnissa näytä olevan erityistä järjestelmällisyyttä (Kuva 16). Selvästi vanhempien aikuisten hautoja oli vain neljä,¹⁰⁰ mikä vahvistaa, että yli 40-vuotiaaksi eläminen oli keskiajalla harvinaista.¹⁰¹ Aikuisista ja nuorista aiku-

99 Jonsson 2009, 64.

100 Vanhemmat henkilöt (40–60-vuotiaat) olivat haudoissa 11, 84, 130 ja 149.

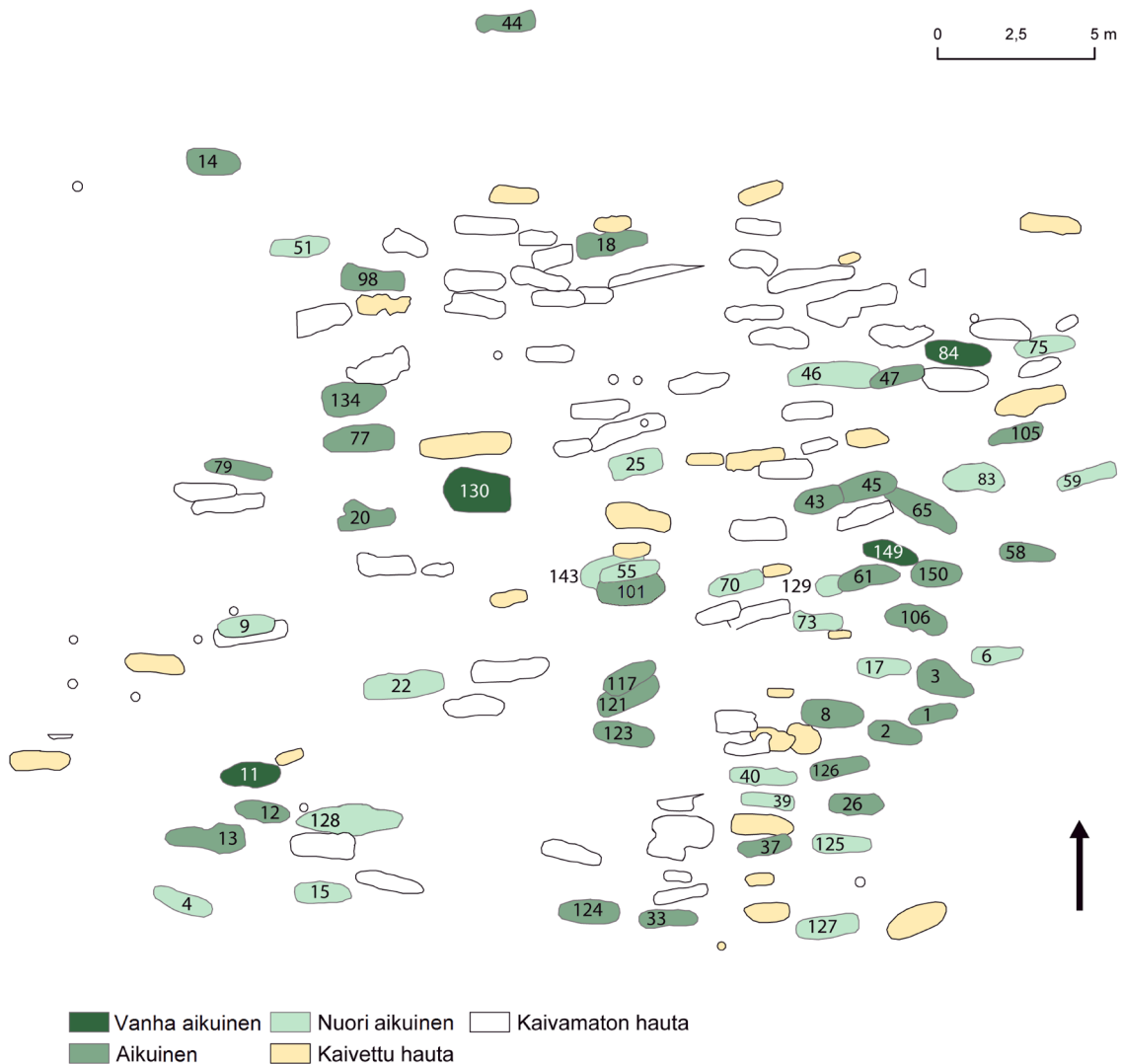
101 Kategoria vanhat aikuiset sisältää varmuudella yli 40-vuotiaat vainajat. Kategoria aikuiset ylittää 45 ikävuoteen asti, joten aikuisiksi tulkittujen joukossa voi olla myös vanhoja aikuisia.

Kuva 14. Haudan 141 vainajan otsakoriste hahmottuu pääkallon keskivaiheilta. Oulun yliopiston arkeologian laboratorion dia 7884.

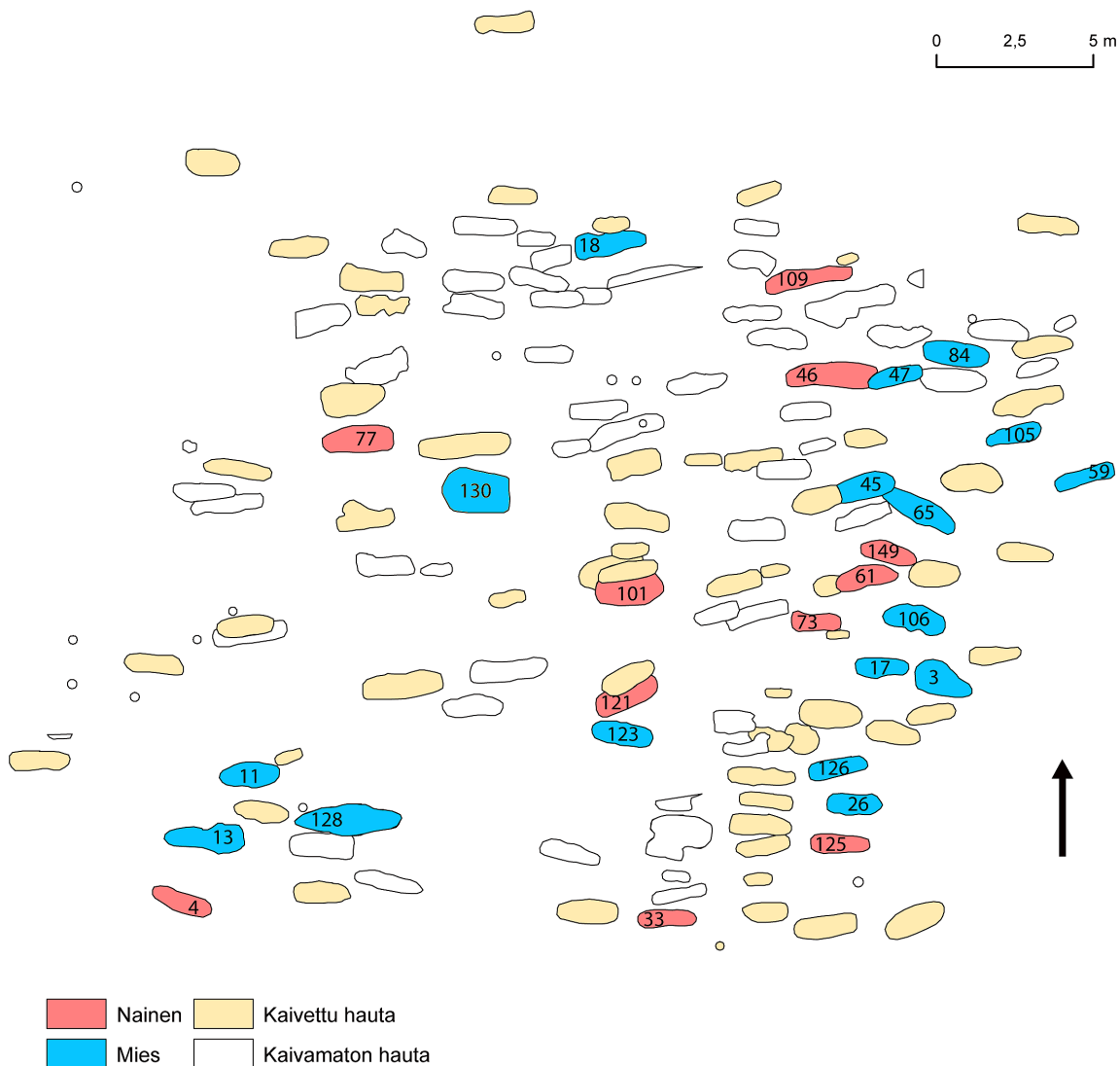
Kuva 15. Haudan 141 otsakorun metallikappaleet konservoituna.

Kuva 16. Valmarinniemen aikuisvainajat ikäkategorioittain. Haudassa 130 on vanhemman aikuisen lisäksi myös aikuinen. Haudassa 14 on kaksi vainajaa, joista toinen on nuori aikuinen ja toinen aikuinen.

sista vainajista naisiksi on tunnistettu 9 ja miehiksi 17. Miesten suuri määrä tässä ikäkategoriassa ei ole linjassa sen kanssa, että naisilla on yleensä oletettu olevan suurempi kuolleisuus synnytykseen liittyvien riskien tähden.¹⁰² Ehkä kaikkia Kemmin seurakunnan naisia ei haudattu Valmarinniemen kirkkomaalle? Tulkintaa vaikeuttaa se, että Valmarinniemen kirkkomaan rajat eivät ole täysin tarkasti tiedossa, ja vainajista vain alle kolmasosan sukupuoli on pystytty arvioimaan. Lisäksi

102 Paavola 1998, 234.

Kuva 17. Valmarinniemen vainajat sukupuolimäärityksen mukaan. Haudassa 130 on kaksi aikuista miesvainajaa.

tutkimatta on vielä lähes 70 hautakuviota. Valmarinniemellä miesten haudat näyttävät painottuvan kirkkomaan itäpuoliskoon; vain kolme haudaa on lounaisneljänneksessä (Kuva 17). Kirkkomaan itäpuoliskoon sijoittuvat myös naisvainajien haudat (11 kpl), hautoja 77 ja 4 lukuun ottamatta, eikä Valmarinniemellä siten selvästi voi havaita naisten ja miesten omia hauta-alueita.¹⁰³ Pohjois-eteläsuuntaisestikaan

103 Yleinen käsitys on, että miehiä haudattiin paremmiksi koetuille paikoille, mikä heijastaa miehen korkeampaa asemaa naiseen verrattuna sekä heidän uskoaan, jonka ajateltiin olevan naisen uskoa vahvempi (Jonsson 2009, 34–35).

tarkasteltuna Valmarinniemiellä ei nähdä skandinaavisilla ja erityisesti varhaiskeskiaikaisilla hautausmailla havaittuja eroja miesten ja naisten hautojen sijainnissa: naisten haudat ovat niissä sijainneet yleisemmin hautausmaan pohjoisemmassa osassa kun taas miesten haudat ovat olleet runsaslukuisempia eteläosassa.¹⁰⁴ Valmarinniemiellä kirkkomaan pohjoislaidalla hautoja on vain muutama, eikä siitä voi päätellä pohjoisen olleen yleinen hautapaikka naisille. Valmarinniemen vainajien sukupuoleen perustuvan erottelun puute ei ole tavatonta keskiaikaisessa aineistossa, sillä kristillistymisen varhaisvaiheissa käsitykset naisten ja miesten uskon tai aseman eriarvoisuudesta eivät välttämättä olleet vielä ehtineet juurtua.¹⁰⁵ Miehiä ja naisia on haudattu tasapuolisesti kirkkomaan tavoitelluille alueille eikä sukupuoli näytä siten olleen mikään merkittävä tekijä hautapaikan hankinnassa.

Yhteenveto

Artikkelissa esiteltiin paikkatietoanalyysiä hyödyntäen Valmarinniemen ruumis- ja hautausmaiden piirteitä, joita edelleen peilattiin tunnettuun keskiaikaiseen kuoleman- ja hautauskulttuuriin. Useat hautausmaiden piirteet näyttävät olevan vailla selvää systematiikkaa – seikka, joka tekee Valmarinniemestä tulkinallisesti kiehtovan ja askarruttavan kokonaisuuden.

Vainajien ikäjakauma oli osin odotetun mukainen, sillä vanhuksia oli vain muutama. Lasten hautoja Valmarinniemiellä oli kuitenkin verrattain vähän. Lasten ja aikuisten tai miesten ja naisten hautapaikkoja ei näytä eritellyn alueellisesti, eikä varallisuuteen perustuvaa erottelua havaita selkeästi hautausmaiden määrän tai laadun tarkastelussa, vaikka muutamia hyväosaisiakin kirkkomaalla oli – kaksi vainajaa oli haudattu harvinaisen Kristus-sormuksen kanssa. Ikään ja sukupuoleen liittyvä erottelu kirkkomailla alkoi näkyä selvemmin vasta myöhäisemmässä uuden uskonnon leviämisen vaiheessa¹⁰⁶ ja Valmarinniemen kirkkomaan näyttääkin

104 Yksi selitys erolle on se, että naisten paikka kirkossa oli keskikäytävän vasemmalla eli pohjoisella puolella. Pohjoiseen liittyi myös vanhoja, kristinuskoa edeltäviä negatiivisia uskomuksia. Käsitys vaikuttaa vahvistuneen keskiajan kuluessa ja pohjoispuolen huono maine oli voimissaan vielä pitkään historiallisella ajalla (Purhonen 1998, 128–129). Kun pohjoiseen liitetyt vanhat ja negatiiviset käsitykset sekä kirkon pohjoispuolisen kirkkomaan käyttö naisten hautausmaana yhdistyvät, muotoutuu helposti käsitys, että naiset haudattiin miehiä vähäisempinä pohjoispuolelle. Bertil Nilsson (1989, 141) korostaa, ettei kirkon pohjoispuolta koettu vähempiarvoisena eikä naisia olekaan haudattu sinne sillä perusteella. Markus Hiekkasen (2003, 158) mukaan pohjoispuolen karttaminen hautausmaana johtui lähinnä hautojen kaivamisen vaikeudesta pitkään routineeseen maahan eikä suinkaan erityisesti sen huonoksi koetusta sijainnista. Ks. myös Paavola 1998, 186.

105 Jonsson 2009, 92.

106 Jonsson 2009, 102.

kaiken kaikkiaan peilaavan tyyppillistä varhaiskeskiaikaista kirkkomaata – vainajat vaikuttavat saaneen tasa-arvoisen kohtelun iästä ja sukupuolesta riippumatta.

Valmarinniemen hautaukset olivat pääosin itä-länsi-suuntaisia ja kristinusko näyttää juurtuneen alueelle, sillä maallinen materiakin on jäänyt toisarvoiseksi ihmisen menedettyä: vainajilla oli vain vähän esineitä mukanaan eikä arkkuihin käytetty kovin monessa hautauksessa. Vanhan ja uuden hautaustavan sekoittuminen ilmenee kuitenkin selvästi erityisesti poltto- ja ruumishautaustapojen yhtäaikaisessa käytössä. Polttohautausten luita ja palamattomia irtoluita oli myös levitetty tai asetettu ruumishautoihin tarkoituksellisesti. Näiden lisäksi hautausten erikoisina piirteinä voidaan mainita hautausten yhteyteen sijoitetut kivet sekä muutaman vainajan poikkeuksellinen hautausasento. Moni erikoiseen asentoon haudattu vainaja sijoittui kirkkomaan – tai ainakin kaivausalueen – reunamille, mikä näyttää viittaavan tarkoitukselliseen toimintaan. Vähäiset esimerkit kuitenkin jättävät tilaa tulkinnalle – piirteiden merkitys pohjoisen Suomen keskiaikaisella kirkkomaalla on toistaiseksi arvoitus. Valmarinniemen kirkkomaan on merkittävä palanen Pohjois-Suomen varhaiskeskiajan elämän tutkimuksessa ja tarjoaa edelleen lukuisia tutkimusmahdollisuuksia ja sen myötä selvennöstä useisiin tässä

Bibliografia

Painamattomat lähteet

Maijanen, H. Suullinen tiedonanto 16.9.2016.

Verkkolähteet

Kalmistopiiri 30.3.2016. *Lukijan kysymys: kuinka talvella hautaaminen menneisydessä onnistui?* Vastaajina Ahola, M. & Ruohonen, J. <<https://kalmistopiiri.wordpress.com/2016/03/30/lukijan-kysymys-kuinka-talvella-hautaaminen-menneisydessä-onnistui/>> Haettu 13.9.2016.

Ravattulan Ristimäki -hankkeen blogikirjoitus 21.9. ja 9.10.2016. <http://www.ravattula.fi/blogi.htm> Haettu 14.10.2016.

Raportit

Koponen, T. & Pelttari, P. 2016. *Keminmaa, Valmarinniemi. Keskiaikaisen kirkkomaan kaivaus 25.5.–1.7. ja 3.8.–16.9.1981*. Oulun yliopisto, arkeologian laboratorio.

Kuusela, J.-M. 2013. *Ii illinsaari Suutarinniemi. Myöhäisrautakautisen kalmiston kaivaus keväällä ja kesällä 2013*. Oulun yliopisto, arkeologia.

Leppäaho, J. 1935. *Hollolan pitäjän Untilan kylän Kirkkailan varhaishistoriallisen kalmiston tutkimuskertomus v. 1935*. Muinaistieteellinen toimikunta.

- Mikkola, E. 2002. *Pälkäneen rauniokirkko. Myöhäiskeskiaikaisen kivikirkon länsipäädyn kaivaus 13.9.–28.9.2001*. Museovirasto, rakennushistorian osasto.
- Mikkola, E. 2009. *Mikkeli. Tuukkala. Varhaiskeskiaikaisen ruumiskalmiston kaivaus 18.8.–8.10.2009*. Museovirasto, Arkeologiset kenttäpalvelut.

Tutkimuskirjallisuus

- Cleve, N. 1948. Spår av tidigt kristendom i västra Finland. *Finskt Museum* 1947–1948: 67–85.
- Cleve, N. 1955. Valmarinniemen kirkosta vielä kerran. *Jatuli* 5: 68–73.
- Hagberg, L. 1937. *När döden gästar: svenska folkseder och svensk folktro i samband med död och begravning*. Stockholm.
- Haggrén, G. 2015. Keskiajan arkeologia. Haggrén et al., *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*: 367–536. Gaudeamus.
- Hiekkänen, M. 2003. *Suomen kivikirkot keskiajalla*. Otava.
- Hirviluoto, A.-L. 1985. Hollolan vaiheet ennen kristinuskon tuloa – kivikaudesta keskiaikaan. Mantere, H. (toim.), *Hollolan kirkko. Asutuksen, kirkon ja seurakunnan historiaa*: 9–36. Hollolan seurakunta.
- Holm, O. 2006. The Dating of Västerhus Cemetery. A Contribution to the Study of Christianization in Jämtland. *Current Swedish Archaeology* 14: 109–142.
- Ikäheimo, J. 2018. Labiilit ikäykset ja stabiilit isotoopit: lisää ¹⁴C-ajoituksia Keminmaan Valmarinniemeltä. *Faravid* 45: 5–22.
- Ikäheimo, J., Majjanen, H. & Paavola K. 2017. Keminmaan Valmarinniemen polttohautaukset – Luonne, löydöt ja konteksti. *Faravid* 43: 81–105.
- Jonsson, K. 2009. *Practices for the Living and the Dead. Medieval and Post-Reformation Burials in Scandinavia*. Stockholm Studies in Archaeology 50. Stockholm University.
- Jylkkä, K. 2006 a. A medieval coin find from Valmarinniemi, Keminmaa, northern Finland. Herva, V.-P. (ed.) *People, material culture and environment in the north*: 391–397. *Studia humaniora Ouluensia* 1. University of Oulu.
- Jylkkä, K. 2006 b. Matkaraha Manalaan. Rahalöydöt Keminmaan Valmarinniemen keskiaikaisissa kirkkomaahautauksissa. *Lähde*: 163–175.
- Kivikero, H. 2011. *Cattle Teeth in Graves. Interpretations of animal bones found in Finnish inhumation graves (ca AD 550-1700)*. University of Helsinki, Department of Philosophy, History, Culture and Art Studies. Master's thesis in Archaeology.
- Korpi, H.-K. & Kallio-Seppä, T. 2011. Vainajien hautaustavoista. Kallio-Seppä, T., Ikäheimo, J., Paavola, K. (toim.) *Iin vanhan Haminan kirkko ja hautausmaa: Arkeologisia tutkimuksia*: 54–69. Oulun yliopisto.
- Koivunen, P. 1982. Keminmaan kirkonpaikan tutkimukset Valmarinniemellä kesällä 1981. *Faravid* 5 1982: 37–54.
- Koivunen, P. 1997. Keski aika ja 1500-luku. Satokangas, R. (toim.) *Keminmaan historia*: 39–55. Keminmaa.
- Koponen, T. & Pelttari, P. 2017. Hiiltyneitä hirsiiä ja kivettömiä kivikuoppia – Keminmaan Valmarinniemen keskiaikainen kirkonpaikka. *Faravid* 43: 55–79.
- Knuutila, J. 2009. Liturginen toiminta kirkkorakennuksen eri osissa 1300–1600-luvuilla – keskustelua Markus Hiekkasen kanssa. Pellinen, H.-M. (toim.), *Maasta, kivistä ja hengestä. Markus Hiekkänen Festschrift*: 148–157. Helsinki.
- Kuusela, J.-M. 2015. Iin Illinsaaren Suutarinniemen myöhäisrautakautinen kalmisto ja sen konteksti. *Faravid* 40: 5–30.

- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1982. *Luistari. The Graves*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 82:1.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1984. *Ancient Finnish costumes*. Suomen arkeologinen seura. Helsinki.
- Mönkkönen, M. 2001. Itäsuomalainen välihautausperinne. Analyysi lähteistä ja niiden käytöstä. Laitinen, E. (toim.) *Ruumis- ja kalmasaaret. Etäällä kirkkomaasta*: 45–63. Hankasalmen kotiseutuyhdistys.
- Nilsson, B. 1989. *De sepulturis. Gravrätten i corpus iuris canonici och i medeltida Nordisk lagstiftning*. Bibliotheca theologiae practicae 44. Stockholm.
- Ohenoja, L. 2014. *Kivet Keminmaan Valmarinniemen varhaiskeskiaikaisissa haudoissa*. Oulun yliopisto. Arkeologian kandidaatintutkielma.
- Paavola, K. 1995. *Kepeät mullat. Kirjallisiin ja esineellisiin lähteisiin perustuva tutkimus Hailuodon kirkkohaudoista*. Oulun yliopisto, Historian laitos.
- Paavola, K. 1998. *Kepeät mullat. Kirjallisiin ja esineellisiin lähteisiin perustuva tutkimus Pohjois-Pohjanmaan kirkkohaudoista*. Acta Universitatis Ouluensis B. Humaniora 28.
- Paavola, K. 2003. Keskiajan hautaustavoista. *Koroinen eläväksi. Koroinen-seminaari 7.-8.4.2001*: 25–29. Turun maakuntamuseo.
- Paavola, K., Ikäheimo, J. & Vilkkama, R. 2013. Keminmaan Valmarinniemen kaksi keskiaikaista Kristus-sormusta. *Suomen Museo* 2012: 45–68.
- Pickering, R. B. & Bachman, D. 2009. *The Use of Forensic Anthropology*. 2nd ed. CRC Press.
- Purhonen, P. 1998. *Kristinuskon saapumisesta Suomeen*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 106.
- Raninen, S. & Wessman, A. 2015. Rautakausi. Haggrén et al., *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*: 337–365. Gaudeamus.
- Reimer, P. J. et al. 2013. IntCal and Marine13 Radiocarbon Age Calibration Curves 0–50 000 Years cal BP. *Radiocarbon* 55: 1869–1887.
- Rimpiläinen, O. 1971. *Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen Isoavihaa*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 84.
- Sihvo, P. 2005. Naisten päähineet. Sihvo, P. (toim.), *Rahwaan puku. Näkökulmia Suomen kansallismuseon kansanpukukokoelmiin*: 102–146. Museovirasto.
- Taavitsainen, J.-P. et al. 2009. Keminmaan Valmarinniemen polttohautaukset. Ikäheimo, J. & Lipponen, S. (toim.) *Ei kiveäkään kääntämättä. Juhlakirja Pentti Koivuselle*: 203–212. Pentti Koivusen juhlakirjatoimikunta. Oulu.
- Talve, I. 1990. *Suomen kansankulttuuri*. 3. täydennetty painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 514.
- Wessman, A. 2010. *Death, destruction and commemoration. Tracing ritual activities in Finnish Late Iron Age cemeteries (AD 550–1150)*. Iskos 18. The Finnish Antiquarian Society.
- Wirkkala, I. 1945. *Suomen hautausmaiden historia*. WSOY.
- Ylönen, R. 1999. Ristiretkiaikaiset ruumishaudat lasten aseman kuvastajina. *Muinaistutkija* 1: 16–23.